

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ
І МИСТЕЦТВ ІНСТИТУТ ПРАКТИЧНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА АРТ-
МЕНЕДЖМЕНТУ**

Кафедра культурології та міжкультурних комунікацій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «бакалавр»

на тему:

**ФЕМІНІСТИЧНИЙ РУХ ЯК ЯВИЩЕ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ
ПРОСТОРИ УКРАЇНИ**

Виконала:

студентка 4 курсу, групи БКР-31-9
спеціальності: 034 «Культурологія»
Дюба Катерина Віталіївна

Науковий керівник:

доктор культурології, професор
Овчарук Ольга Володимирівна

Рецензент:

кандидат культурології, доцент
кафедри

філософської антропології, філософії
культури та культурології

Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Соболевська Світлана Олександрівна

Допустити до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від «__» _____ 2023 р.

Завідувач кафедри _____

(_____) _____

Київ 2023

АНОТАЦІЯ

Дюба К.В. Феміністичний рух як явище в соціокультурному просторі України. – Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 034 «Культурологія». Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Міністерство культури та інформаційної політики України, Київ, 2023. Структура роботи: 3 розділи, 8 підрозділів, 65 джерел.

Дипломна робота присвячена аналізу теоретичних засад доктрини фемінізму та його проявам у світовому та українському соціокультурному середовищі XIX – XXI століття, також у роботі розглянуто передумови зародження фемінізму, та наслідки його проявів, що відображаються у сучасній українській політиці.

У першому розділі кваліфікаційної роботи досліджено світову еволюцію феміністичної теорії та активізму. Велика увага приділена античним передумовам появи фемінізму та протофемінізму. У розділі також стисло розглянуті чотири хвилі феміністичного руху, постфемінізм як критика та наукові засади феміністичної теорії.

У другому розділі кваліфікаційної роботи досліджується український фемінізм XIX – XX століття. У першій частині другого розділу розглянуто український протофемінізм, велику увагу приділено культурним здобуткам відомих жіночих персоналій. Наступні підрозділи висвітлюють історичну ретроспективу розгортання “жіночого питання” в Україні XIX – XX століття, та дотичних до нього діячів культури.

Третій розділ кваліфікаційної роботи присвячений сучасним феміністичним здобуткам України XXI століття. У розділі наводяться приклади локального активізму, висвітлено вектор розвитку академічного фемінізму, а також наведено приклади законодавчих зрушень задля впровадження гендерної рівності у всі сфери життя громадян України.

Ключові слова: гендерна рівність, протофемінізм, інтерсекційність, постфемінізм, теорія фемінізму, материзна, жіноче питання, гендерні студії

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕМІНІЗМУ.....	7
1.1. Історичні передумови зародження феміністичної ідеї у світі.....	7
1.2. Народження та еволюція феміністичного руху у світі.....	15
1.3. Феміністична теорія та методологія дослідження.....	24
РОЗДІЛ 2. ФЕМІНІЗМ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ РУХ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	28
2.1. Протофемінізм на теренах України	28
2.2. Історична ретроспектива феміністичного руху України ХІХ-ХХ століття.....	35
2.3. Розгортання “жіночого питання” у колах українських культурних діячів кінця ХІХ початку ХХ століття.....	39
РОЗДІЛ 3. ФЕМІНІЗМ ЯК ЯВИЩЕ В КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ.....	52
3.1. Історія сучасного українського фемінізму.....	52
3.2. Вплив фемінізму на політику гендерної рівності в Україні.....	56
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61

ВСТУП

Актуальність роботи зумовлена фокусом сучасного світу на проблемах гендерної рівності. Світовий досвід доводить, що проблеми у цьому полі можуть критично впливати на стереотипізацію соціальних ролей, а також провокувати насильство за гендерною ознакою. Суспільство невпинно розвивається і феміністичні теорії сьогодення стосуються вже не лише жінок, а розглядають світ через критичні інтерсекційні перспективи. Принципи ліберальних напрямків фемінізму входять у основу політики США та Європи, там посилюється захист прав людини у всіх сферах. Хоча зміни та тенденції, які простежуються у світі зараз є спільними, сутність і темпи встановлення гендерної рівності у різних країнах світу, соціально-економічних прошарках, соціально-вікових групах та серед різних індивідів не є рівномірними.

Успішна стратегія розвитку українського суспільства має бути сфокусована на утвердженні основ рівності людей у всіх сферах життя. З кожним роком в Україні підвищується кількість програм, що виконують функції конструювання ідеологічної системи гендерної рівності. Такі програми пропагують боротьбу із насильством, надають особистості інструменти для відновлення психологічної цілісності, актуалізують широкий спектр феміністичних дискурсів у соціокультурному просторі.

Перш за все, у цій роботі фемінізм розглядається у світовій історичній ретроспективі. Знання про зародження та еволюцію ідей фемінізму, його відображення у суспільних та культурних явищах впливає на краще розуміння того, які завдання українського феміністичного руху сьогодні будуть найголовнішими. Основна частина роботи присвячена висвітленню українського культурного здобутку, як локального феміністичного досвіду, векторам його розвитку, основним нагальним проблемам і осмисленню його тісного історичного зв'язку із ідеями націоналізму. Головною особливістю народження Українського феміністичного руху є те, що в XIX столітті емансипація жінки

йшла пліч-о-пліч з ідеєю про незалежність української нації. Кривавий виклик сьогодення лише підтверджує актуальність цього симбіозу.

Гуманізм та проблеми гендерної рівності завжди були нагальними і привертали увагу багатьох філософів, соціологів, істориків і представників інших гуманітарних наук. Ми можемо знайти як прихильників, так і противників феміністичної теорії. Отже, феміністичні ідеї можна легко відслідковувати і вільно вивчати завдяки наявності широкого кола джерел, що висвітлюють їх з позитивної чи негативної точки зору. Більш того, сьогодні активно розвивається феміністичний метод дослідження і створюється безліч робіт, що ставлять за основну ціль пошук способів подолання гендерних упереджень шляхом демонстрації людського різноманіття в різних епохах.

У даній роботі використані праці таких західних авторів як: Б. Зайнаб, Х., Армбастера, С. Бландела, Е. Х. Боттінг, С. Л. Хаузер та ін. Також опосередковано наводяться посилання на книжки прямих учасниць феміністичного руху та його критиків, таких як: Л. Брукс, С. Фалуді, Ш. Фаєрстоун, Б. Гукс, Л. Л. Хейвуд та ін. Велику увагу у роботі приділено працям українських вчених: В. Агєєвої, С. Павлично, Л. В. Петришини, Т. Марценюк, Л. О. Смоляр, М. Богачевської-Хомяк, О. Плахотнік та М. Маєрчик.

Спираючись на праці вказаних зарубіжних та українських авторів, в роботі було широко розглянуто особливості розвитку активістського та академічного фемінізму у світовому та локальному значеннях.

Мета дослідження – виявити особливості феміністичного руху на теренах України та порівняти його здобутки із загальносвітовими.

Завдання дослідження:

- визначити історичні передумови зародження феміністичної ідеї у світі;
- розглянути еволюцію феміністичного руху у світі, його критику, феміністичну теорію та методологію дослідження;
- проаналізувати особливості протофемінізму на теренах України;
- виявити основні персоналії та групи, що вплинули на розгортання фемінізму в Україні;

- визначити стан сучасного українського активістського та академічного фемінізму;

- розглянути вплив фемінізму на політику гендерної рівності в Україні.

Об'єкт дослідження – фемінізм як культурний феномен.

Предмет дослідження – феміністичний рух в соціокультурному просторі України.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані для узагальнення знань з історії українського фемінізму. Також, матеріали можуть бути підґрунтям для розробки авторської лекції, тез наукових конференцій, магістерської роботи

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕМІНІЗМУ

1.1. Історичні передумови зародження феміністичної ідеї у світі

Прийнято вважати, що емансипація жінок почалася у ХІХ столітті, а фемінізм як ідеологія закріпився – у ХХ столітті. Але жінки різних культур з самої зорі століть знаходили способи захисту своїх прав. Сучасні люди часто сприймають історичний прогрес феміністичних ідей лінійно, проте феномени цієї філософії спочивають ще у давніх культурах.

Питання стародавніх витоків фемінізму вивчає феміністична антропологія, що використовує міждисциплінарний підхід зачіпаючи — археологічний, біологічний, культурологічний та лінгвістичний аспекти. Послуговуючись роботами вчених та авторів цієї сфери ми можемо розглядати нетипові випадки на тлі традиційного устрою суспільства стародавнього світу.

Перш за все варто розглянути історію першої цивілізації. Загалом, суспільство Месопотамії поділялося приблизно на три соціальні класи: вільні, напіввільні та раби. Жінки, що відносилися до верстви “вільних” відігравали важливу роль у суспільстві, вони мали значні права, могли володіти бізнесом, купувати та продавати землю, жити самі по собі, ініціювати розлучення. Дуже мало при цьому відомо про життя рабинь або “напіввільних” жінок, оскільки письмові свідчення здебільшого стосуються справ заможних [53]. У 2600 році до н.е. містом Ур, правила цариця Шуб-ад. Пуабі була важливою особою серед шумерів, на це вказує високий ступінь тогочасного культурного обміну між древніми шумерами і їхніми семітськими сусідами, а також царський тип поховання жінки із «ямами смерті» [51].

Перший задокументований прояв феміністичної думки ми можемо віднайти вже у 23 сторіччі до н.е. У роботі “Жінки Вавилону: стать і представництво в Месопотамії” Зайнаб Бахрані розглянуто історію першої у світі

письменниці, що заявила про власне авторство від першої особи. Цією людиною стала жриця храму бога Нану на ім'я Енгедуанна. У тексті “Вигнання” жінка вимагає божественної справедливості через те, що її без вагомих причин було усунуто з посади. Тексти Енгедуанни змінюють особисту перспективу на суспільну. Нині - твори які їй приписують, вивчаються як рання версія класичної риторики [65].

Стародавній Єгипет зазвичай розглядається як віддалена цивілізація, яка не має прямого відношення до сучасного життя Європи та Заходу, проте однією з сфер, в якій він заслуговує звання колиски західної цивілізації - є гендерна рівність.

З найдавніших збережених записів Стародавнього Царства, відомо, що офіційний правовий статус єгипетських жінок був ідентичним із статусом єгипетських чоловіків. Також, при певних обставинах жінки королівської династії могли ставати фараонами. На сьогодні найвідомішими є 6 правительок давнього Єгипту: Мернейт, Неферусобек, Хатшепсут, Нефертіті, Тавосрет і Клеопатра. У статті «Єгипетські корені фемінізму» Калед Діаб зазначає, що кожна людина мала право вільно обирати партнера, одружуватися з любові, складати детальні передшлюбні угоди і розлучатися з будь-якої причини. Жінки стародавнього Єгипту мали деякі можливості для освіти, яку зазвичай забезпечували релігійні школи. Також журналіст згадує, що Геродот писав про єгиптянок, які могли обрати професію за бажанням [45].

Можна знайти аспекти фемінізму і в контексті буддизму. На початку свого розвитку буддизм вважався прогресивною філософією, оскільки він заперечував ідеї про класову та расову нерівність, а також виділявся тим, що надавав своїм прихильникам більшу свободу індивідуальних практик, ніж було зазвичай прийнято в інших релігіях. В філософії буддизму важливим є поняття рівності всіх живих істот. Це означає, що жінки та чоловіки мають однакове право на досягнення духовного просвітлення, яке є головною ціллю даної філософії. Посвячення жінок у буддизм завжди практикувалося в регіоні Східної Азії, нині воно відроджується в деяких країнах, таких як Шрі-Ланка. Перші жіночі

буддійські твори вважаються одними із найдавніших зразків жіночого письма у світі і датуються кінцем 6 століття до нашої ери. «Вірші старших черниць» є збіркою коротких віршів раних просвітлених буддистських монахинь. Жінки, про яких йдеться у творах, походять з усіх верств суспільства — багато їхніх історій, особливо ті, що стосуються двоюрідних сестер і тіток Будди, розповідаються та переказуються в народній культурі і по сьогодні. У буддистській монахів жінки часто розглядаються як перепони на шляху до досягнення звільнення. У творах черниць образ жінки як спокусниці не згадується [54].

У стародавньому світі Греції жінки були обмежені у своїх правах та можливостях, а чоловіки мали майже всю владу та контролювали публічне життя. Хоча у грецькій міфології та поезії були жінки-героїні, які відстоювали свої права та робили вільний вибір, в реальності це було радше винятком, а не правилом. Жінка не мала права голосувати, займати посаду в уряді, або можливості управляти своїм майном. Також були великі обмеження для жінок у праві отримати освіту, хоча деякі представниці, такі як гетери чи спартанки, мали більше прав в цьому плані [42]. Звичайні гречанки були обмежені ойкосом, та виключені з суспільного життя країни. Ойкос у давній Греції являв собою закон про устрій сімейного побуту та успадкування. Жінка на відміну від чоловіка мала права тільки у цьому полі, та вони були дуже обмежені. Усі справи від імені жінки які стосувалися дрібного сімейного бізнесу вів її чоловік або батько, а спадок передавався виключно по чоловічій лінії. Через відсутність інституту сім'ї жінка також не могла опікуватись вихованням дитини, оскільки по досягненню певної автономності дитина переходила на опіку до чоловічої общини [49].

У роботі «генеза гендерної рівності у стародавній Греції» зазначається, що в своїх філософських працях Арістотель визначає роль жінки лише як творця нової «матерії», а за Платоном, жіноцтво не є учасником державотворчих процесів. Тільки в картині утопічної держави Платона жінки прирівнюються до чоловіків, вони отримують освіту, розвивають культуру духу та тіла, беруть

участь у військовій справі, проте в державних справах все ще головними є чоловіки-філософи. Ідея про особливу необхідності гендерної рівності озвучувались у давньогрецькій трагедії Софокла «Електра». За сюжетом Брат Електри Орест, син мікенського владаря Агамемнона — повертається з Трої, де він перебував з самого дитинства. Жінка зустрічає свого брата і разом з ним мстить матері Клітемнестрі, яка зі своїм коханцем Егістом убила Агамемнона та захопила владу в Мікенах. Через слова Електри Софокл окреслює ті чесноти і позицію жіноцтва Греції, на яку раніше не звертали увагу [7].

На відміну від звичайної жінки давньогрецькі гетери мали більше прав. За книгою Ф.Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності та держави» спартанські жінки та краща частина афінських гетер сприймалися єдиними жінками, про яких древні говорили з повагою і висловлювання яких визнавали такими, що заслуговують на згадку [8]. Гетери відносились до класу професійних незалежних куртизанок, вони були висококультурними жінками, які вважались зразком краси і елітарності. Проте успіх та соціальний розвиток цих жінок все ще залежав від гонорарів за сексуальні та інтелектуальні послуги, а також від рівня їх чоловіків-покровителів. Гетер запрошували до гімнасіїв, також вони були долучені до високих розмов, симпозій, диспутів. Варто згадати, що хоч гетери мали високий соціальний статус - вони на пряму стикалися зі стигматизацією і були часто дискриміновані через свою професію іншими жінками.

Найвідомішою гетерою, а також композиторкою, поетесою та музиканткою вважається Сапфо. Образ жінки «музи й авторки», що прослідковується у модерністській творчості XIX-XX століття цілком відповідає її образу. Сапфо проживала у 630 році до нашої ери, вона опікувалась питаннями жіночої освіти острова Лесбос, створивши «Дім Муз» при храмі Афродіти, який діяв як замкнута співдружність, де культивувалась краса мистецтва та жіночності. Згадки про цю діячку ми можемо знайти навіть у ранній поезії Лесі Українки. У своєму творі «Сапфо» 1884 авторка змальовує давньогрецьку

поетесу з лірою як атрибутом творчості в руках, самотню та незалежу споглядаючи зі скелі бурхливе море [32].

У давній Спарті жінки мали більш вільний статус. За «Життєписом Лікурга» Плутарха спартанські дівчата забов'язані для зміцнення тіла бігати, боротися, кидати диск, кидати списа, щоб їхні майбутні діти були міцні тілом в самій утробі їх здорової матері, щоб їх розвиток був правильним і щоб самі матері могли народжувати вдало і легко завдяки міцності свого тіла. Мету виховання дівчат-спартанок у VI–V столітті до нашої ери диктував етатизм, також завдяки розвинутій військово-державній системі, жінки відігравали важливу роль у підтримці військової машини. Вони відповідали за виховання майбутніх воїнів та забезпечення належного життя для своїх чоловіків [7].

У Римському суспільстві жінки були призначені для ролі матері та домогосподарки. Вони не мали права голосувати, не могли займати посади в уряді або в армії і не мали права на навчання. Проте, нам відомі приклади жінок, які протестували проти соціальних норм та вимагали більшої свободи прав. Найдавніші свідчення про феміністичну демонстрацію, з'явилися в Стародавньому Римі в 3 столітті до нашої ери, коли група жінок забарикадувала Форум, намагаючись змусити консула Марка Порція Катона скасувати закони, які обмежували використання жінками дорогих товарів. Однак це був поодинокий випадок [48]. Видатною постаттю давнього Риму, що отримала особливі права стала Юлія Лівіллі, третья донька Германика Цезаря, та молодша сестра римського імператора Калігули. Вона виступала проти суворих моральних норм, які обмежували жінок у їхній свободі дій та вибору. У перші роки правління Калігули Лівіллі були надані привілеї, які походили від прав дів весталок [63]. Весталки давнього Риму були звільнені від таких соціальних зобов'язань, як примус виходити заміж і народжувати дітей. Діви приймали 30-річну обітницю цнотливості і присвячували себе вивченню і виконанню державних ритуалів Також ім'я Лівіллі включили в присягу вірності імператору Калігули та її зображення з'явились на монетах [57].

Підсумовуючи факти наведені у цьому блоці, можна зробити висновок, що жіноцтво стародавнього світу могло отримуват особливі права чи привілеї тільки будучи дотичним до верхніх прошарків населення. Питання емансипації жінки побічно розглядалось в давньогрецькій філософії, свободи надавались задля підкріплення пануючих патріархальних ідеологій.

Впродовж середньовіччя панівні думки суспільства визначала релігія. Коли християнство почало поширюватися, ролі жінок були значною мірою визначені по відношенню до християнської церкви. Згідно з Біблією, Єва створена з ребра Адама, скуштувавши заборонений плід, була відповідальна за вигнання людського роду з раю. Таким чином, образ Єви міг провокувати упереджене ставлення до простих християнок. На противагу цьому — справжнім жіночим ідеалом стала Діва Марія. Завдяки цьому, серед жінок середньовіччя стало дуже популярним християнське чернецтво, що дозволяло їм отримати освіту, відмовитися від ототожнення себе з ролями дружини і матері і набути певний соціальний статус, при цьому не належавши до верстви монархів. Жінки-черниці відігравали важливу роль у релігійному та культурному житті тогочасного суспільства: наприклад, настоятельки монастирів могли стати важливими фігурами самі по собі, час від часу керуючи чоловічими та жіночими монастирями та володіючи значними земельними угіддями, фінансами та владою [44].

Загалом, люди середньовіччя жили малими сільськими громадами, заробляючи на життя землеробством. На звичайну селянку припадало безліч домашніх обов'язків, зокрема, доглядати за дітьми, приготування їжі, випасання худоби. Жінки могли бути освіченими, проте, якщо являлись шляхтянками чи черницями. Селянок навчали веденню домашніх справ, освіта як правило, обмежувалася молодшими класами.

Протягом більшої частини первісної та античної історії лише окремі голоси висловлювалися проти неповноцінного статусу жіноцтва у суспільстві, а особливі права надавались жінкам вищих верств. Все це передвіщало майбутні аргументи проти мізогінії, які почали активно з'являтися у літературних творах

кінця XIV - початку XV століття. Це явище назване протофемінізмом. Протофемінізм — етап історії формування фемінізму в епоху, коли його концепція ще не була розроблена [46].

Наприкінці XIV-го століття у Франції перша філософка Крістін де Пізан кинула виклик пануючому ставленню до жінок, сміливо закликаючи їх до освіти. Крістін де Пізан була першою професійною жінкою-письменницею Франції. Вона народилася у Венеції 1364 року, Невдовзі у 1368 році, її родина переїхала до Парижу. Жінка стала відомою завдяки своїй літературній діяльності, її твори були присвячені різним темам, таким як моральність, політика, соціальні питання, роль жінок у суспільстві, природа творчості та натхнення [56]. Крістін висловила хвалу концепції навчання у своєму творі «Reno and Dulac»: «О, навчання: солодке, пікантне й медове — найвище й визначніше серед усіх інших скарбів! Які щасливі ті, хто скуштує тебе вповні [50. с. 16]». Самою відомою роботою Крістін є книга «Місто жінок», яка була опублікована в 1405 році. У цій книзі авторка стверджує, що жінки можуть бути рівними з чоловіками у розумінні речей та здібностях, і закликає до створення місця, де жінки можуть жити без страху перед насильством та дискримінацією [56]. У першій частині книги перед нами постає образ жінок-язичниць, які славні своєю мужністю, артистизмом та винахідливістю. У частині другій розглядаються християнки та іудейки, які за природою дуже прозорливі, славляться своїми пророчими дарами, цнотливістю та високою любов'ю до своїх близьких та народів. Нарешті, у третій частині твору розповідається про життя святих жінок, які були увінчані славою за свої принципи та стійкість [43].

Пізніше, у XV столітті роботу Крістін де Пізан перейняла Лаура Черета. Італійська гуманістка, письменниця та поетеса періоду Відродження, народилася 1469 року в Брешиї. Вона відома своїми листами, у яких на пряму звертається до провідних гуманістів Італії, надаючи детальну картину скрутного приватного досвіду жінок раннього модерну. У «особистих листах» вона розкриває ряд скарг своїх сучасниць, а саме, наголошує на темах: відмови жіноцтву в освіті, домашньому насильству, легковажності жіночого вбрання, складнощах жіночої

дружби, залежності невістки від родини обранця. В своєму трактаті «Оборона жінок» Лаура Черета стверджувала, що жінки не повинні піддаватися насильству та образам з боку чоловіків, і вони повинні мати можливість вільно обирати свій шлях у житті [40].

Також до відомих протофеміністок, визнаних через свою творчу, політичну чи суспільну діяльність відносяться: Ебігейль Адамс, Софонісба Ангвісола, Афра Бен, Маріета де Вейнтемілья, Марія де Вентадорн, Мері Волстонкрафт, Беттісія Гоццадіні, Олімпія де Гуж, Джейн Енгер, Єлена Анжуйська, Єфимія, Марі Де Гурне, Нарциза Жмиховська, Марі Жан Антуан Ніколя Кондорсе, Хуана Інес де ла Крус, Малінче, Маргарита I, Марі де Гурне, Марі Дентір, Лукреція Марінелла, Мері Боус, Модерата Фонте, Мері Монтегю, Гарріет Тейлор-Міллер, Марі де Франс, Кітті Ланге Х'елланн, Ен Бредстрі, герцогиня Ньюкаслська, леді Мері Врот, Мері Чадлі та Мері Астелл [46].

Одними з найбільших проблем середньовіччя, що привернули увагу вчених-феміністів стали так звані фемініциди під прикриттям «полювання на відьом». Стереотип про відьом, а точніше про природний жіночий початок, дуже добре був інтегрований у суспільство того часу. Однією з перших осіб, яка представила феміністичну інтерпретацію полювання та судів над відьмами, була учасниця першої феміністичної хвилі і письменниця Матильда Джослін Гейдж. У книзі «Жінка, церква та держава», авторка стверджує, що жінки яких переслідували в ранній модерний період, були язичницькими жрицями, які дотримувалися стародавньої релігії шанування Великої Богині і не становили жодної загрози для суспільства [52].

З приходом реформації у Європі почали розвиватися права жінок та жіноча освіта, оскільки протестанти розглядали кожну людину гідною для здобуття духовних знань. Основоположні ідеї Мартіна Лютера визначаються як «Sola Scriptura» – християнська віра базується лише на Святому Письмі, а не на традиціях, встановлених Церквою; «Sola Fide» – християни приведені в правильні стосунки з Богом своєю вірою, а не своїми добрими справами; і «священство всіх віруючих» – кожен мирянин чи представитель духовенства –

має покликання до святості та служіння. Таким чином, Лютер навчав, що Бог створив чоловіків і жінок рівними, і що Святий Дух однаково приходив до чоловіків і жінок через хрещення. Жінки повинні були читати Біблію – і їхня самооцінка поступово підвищувалася завдяки знанням Святого Письма – тепер наголошувалося на обов'язковій освіті як для дівчат, так і для хлопчиків. Дружина Мартіна Лютера – Катерина Фон Бора була жінкою, що на рівні зі своїм чоловіком опікувалась питанням освіти, а також вона керувала броварнею та монастирем, розпоряджалася усіма сімейними фінансами, займалась фермерством та садівництвом [59].

Отже, фемінізм як ідеологія в духовному контексті зародився в добу Просвітництва. Віра в розум людини поєдналася з вірою в прогрес та вилилась у перебудову суспільства на гуманних засадах.

1.2. Народження та еволюція феміністичного руху у світі

Дефініція фемінізму перш за все осягає доктрини рівних прав для жінок, що спрямовані на досягнення суспільних перетворень, які здійснюються не тільки задля суспільної рівності, а й для створення світу, який можна ввжати також світом для жінок. Американська історикиня і письменниця Герда Лернер У 1960-их – 1970-их роках проводячи семінар з феміністичних проблем наголосила, що фемінізм повинен розрізняти права жінок від емансипації [55].

Безпосередньо динаміку і зміни у феміністичному русі описують через поняття хвиль. Слово «хвиля» використовується як метафора для опису припливів і відпливів фемінізму, що відбуваються в часовому та фізичному просторі. Хоча цей термін є корисним та загальноживаним, ми також повинні критикувати або проблематизувати його. Вважається, що поділ фемінізму на хвилі неминуче призводить до спрощення феміністичної науки та активізму, оскільки стирається реальне різноманіття історії руху та затушовується його надмірна складність і нюанси, що пов'язані з різною динамікою розвитку

фемінізму в окремих країнах, чи паралельним існуванням різних хвиль в одному часовому та просторовому проміжку.

Термін «фемінізм першої хвилі» стосується феміністичного руху кінця XIX та початку XX сторіччя, зокрема, коли в США, Англії, Новій Зеландії, Данії, Норвегії, Фінляндії та інших країнах центральної Європи відбувалися рухи жінок за виборче право. Цю хвилю також прийнято називати «давньою хвилею» або «суфражизмом». Згортання руху часто пов'язують із початком Першої світової війни 1914 року, або виконанням основних завдань руху на достатньому рівні. Проблемі “першої хвилі” феміністичного руху присвячено безліч досліджень, де автори сходять на думці, що “перша хвиля” мала найміцніші позиції в демократичних країнах [55].

Представниці «першої хвилі» фемінізму борються за зміни і реформи родинного права, наголошують на необхідності покращити економічні умови життя жінок. Основна мета цієї хвилі полягала в тому, щоб відкрити можливості для жінок з акцентом на виборче право. Американська «перша хвиля» формально розпочала свою діяльність на конвенції Сенека-Фоллз у 1848 році, коли триста людей об'єдналися для того щоб порушити питання рівності жінок. Елізабет Кеді Стентон склала «Декларацію Сенека-Фоллз», в якій окреслила ідеологію та політичну стратегію нового руху [47].

У Європі за перший текст з чітко окресленою феміністичною ідеєю приймають «Захист прав жінки» 1792 року, авторства Мері Уоллстонкрафт, написаний на тлі Великої французької революції [3]. Втілення революційного гасла «Свобода, рівність, братерство» дуже вплинуло на французенок і їхнє соціальне становище у революційні роки. У цей період були здобуті перші цивільні права: 1792 року легалізовано розлучення, жінкам і чоловікам надано рівні права успадкування тощо [47].

В Англії жіночий рух був організований у 50-ті роки XIX століття. За остаточне визнання прав жінок боролася група суфражисток «Women's Social and Political Union» очолювана Еммелін Панкхурст та Хрістабель Панкхурст. 1866 року 1,5 тисяч учасниць руху звернулись до парламенту Англії з запитом надати

їм виборче право, проте прохання було відхилено і 1867 року ініціаторки створили Національне товариство за виборчі права жінок. Вперше завдання суфражизму були виконані 1899, коли у Новій Зеландії жінкам надали право голосувати. В Америці відповідні зрушення відбулись у 1920 році, а у Великій Британії жінки отримали громадські права у 1918 році [12].

Жіночий рух, що активізувався у 1960-х і 1970-х роках, був названий «другою хвилею» фемінізму. «Фемінізм другої хвилі» розпочався в США у 1960-х роках і продовжувався аж до початку 90-х років, проте досі існує в деяких країнах разом із іншими хвилями. Передумовами розгортання цієї хвилі слугували рухи пов'язані з протидією В'єтнамській війні та залишки завдань руху за громадянські права жінок «першої хвилі». Також активним поштовхом до зростання самосвідомості слугувало видання книги «Друга стаття» французької письменниці-екзистенціалістки Симони де Бовуар. У своєму творі авторка висловлює потребу у звільненні жіноцтва від традиційних стереотипів і ролей, які їм нав'язує суспільство. Фемінізм другої хвилі остаточно змінив суспільне розуміння проблем жінок, оскільки торкнувся кожної сфери жіночого досвіду, включаючи політику, роботу, сім'ю та сексуальність [61].

Одним з перших яскравих проявів «другої хвилі» був протест, що відбувся 7 вересня 1968 року. Близько 400 шанувальниць феміністичної ідеології із Нью-Йорка, Флориди, Бостона, Детройта та Нью-Джерсі зібралися на набережній Атлантик-Сіті біля конкурсу «Міс Америка», щоб протестувати проти культивування стереотипізованих стандартів жіночої краси. Протест викликав розчарування публіки конкурсу та слугував заохоченням для подальшого розгортання активізму «другої хвилі» фемінізму. У 1970 році журнали «Time and Life» випустили номери, присвячені жіночому руху. Ці випуски мали вирішальне значення для формування образу феміністичного руху та фемінізму в Америці. Нажаль, висвітлювані в медіа загальні уявлення про фемінізм, суспільством були сприйняті як войовничі, також дуже сильно спростилися уявлення про його складний і динамічний розвиток [13].

«Друга хвиля» фемінізму мала надзвичайну кількість векторів прояву у які можна включати: лобістські кампанії, шелтери для жінок, видавничі ініціативи. загальнодоступність руху варіювалась від неформальних угруповань заможних жінок до лесбійських колективів. Багато плодів рух «другої хвилі» приніс для жінок у робочій, сімейній та політичній сферах. «Друга хвиля» фемінізму стала найбільшим і найтривалішим з усіх рухів, ідеологія якого тягнеться у ХІ століття. Проте, нам також відома критика різних течій цієї хвилі, наприклад Белл Гукс наголошує, що ліберальний фемінізм “другої хвилі” сконцентрований на концепції того, що “всі жінки пригноблені” і ігнорує жінок кольору і бідних білих жінок. Про це Белл Гукс виражається так: «Вони не розповідають як справді бути служницею, нянею, робітницею заводу, клеркинею або повією, а не домогосподаркою середнього класу [47. с. 7]».

На відміну від «першої хвилі», фемінізм «другої хвилі» також спровокував широку дискусію про витоки пригнічення жінок, природу гендеру та роль сім'ї. Книга Кейт Міллетт «Сексуальна політика» потрапила до списку бестселерів у 1970 році, в ній був розширений термін «політика», включивши до нього всі «структуровані владою відносини», і стверджувалось, що особисте насправді є політичним. Того ж року Шуламیت Фаєрстоун, засновниця нью-йоркських радикальних феміністок, опублікувала «Діалектику сексу», в якій наполягала на тому, що кохання ставить жінок у не вигідне становище, створюючи інтимні кайдани між ними та чоловіками. Роком пізніше австралійка Джермейн Грір, яка мешкала в Лондоні, опублікувала книгу «Жінка-євнух», в якій стверджувала, що сексуальне придушення жінок відрізає їх від творчої енергії, необхідної для того, щоб бути незалежними і самореалізуватися [61].

Як раніше було зазначено, основною проблемою недосконалості другої хвилі виступило нехтування актуальними питаннями жінок кольору шкіри. Вважалося, що білі жінки середнього класу часто визначають вектори розвитку фемінізму, зосереджуючись на гендерній дискримінації, при цьому відвертається увага від класових, расових та індивідуальних відмінностей. У 1975 році ООН провела «Міжнародну конференцію Року жінок» у Мехіко. На конференції були зібрані

феміністки з усього світу, а з 1981 року жінки з Латинської Америки та Карибського басейну кожні три роки створюють тематичні феміністичні зустрічі, розбираючи питання пов'язані з модернізацією законодавства, захистом честі і свободи жінок та подоланням сексуального насильства у суспільстві [3].

Прийнято вважати, що «третя хвиля» фемінізму зароджується у 1990-х на фоні «феміністичних секс-воїн», що розколюють рух на антипорнографічний та секс-позитивний, також рух є доповненим інклюзивністю щодо жінок кольору шкіри та квірів. Його розглядають і як неоліберальний бренд фемінізму і як більш виразну феміністичну взаємодію з глобальними програмами соціальної справедливості. «Третя хвиля» - це динамічний феміністичний рух, який не має визначеної форми, він не прийшов на заміну старій хвилі, а існує паралельно з її проявами. Однією з характерних рис «третьої хвилі» є активний опір нав'язуванню ярликів, кордонів і категорій. Цілями фемінізму «третьої хвилі» є: боротьба з факторами, що породжують суспільну несправедливість, розвиток гендерних освітніх програм. Загально розгортається цей рух з 1990 по 2012 рік [62].

Перші «феміністичні секс-війни» стосуються дебатів між феміністками про те, як сексуальна орієнтація та сексуальні практики можуть сприяти або домінуванню патріархату, або звільненню від його впливу. Хоча секс-війни навколо лесбійства у феміністичному русі в основному завершилися, суперечки навколо порнографії, проституції та сексуальних практик, таких як БДСМ, все ще досить активні. Сучасні феміністичні секс-війни найзапекліше ведуться між аболіціоністськими, антипорнографічними феміністками і так званими "про-секс" або "секс-позитивними" феміністками, які часто об'єднуються з квір-теоретиками і феміністками третьої хвилі. Ці групи розходяться в думках щодо того, чи є сексуальні практики окремими від сексуальної ідентичності, а також щодо зв'язку між проституцією, порнографією та торгівлею людьми [58].

Науковці «третьої хвилі» з різних дисциплін почали адаптувати феміністичну критику порнографії до вимог лібералізму та усталеного конституційного права Америки. Навесні 1993 року цей справжній вибух

антипорнографічного феміністичного дискурсу був продемонстрований на конференції, що відбулася на юридичному факультеті Чиказького університету під назвою «Мова, рівність і шкода: феміністичні правові погляди на порнографію та пропаганду ненависті». На цій конференції провідні феміністки-антипорнографістки разом із науковцями та активістами, які беруть участь у кампаніях з боротьби зі злочинами на ґрунті упереджень або «ненависті». Їхня головна мета полягала у розробці правових рішень проблем порнографії та інших форм «шкідливої мови», яку визначили як: «мову, що завдає шкоду людині, яка є її мішенню ... і ... увічніює негативні стереотипи, сприяє дискримінації та утримує цілі групи людей як громадян другого сорту, перешкоджаючи їхній участі в нашій демократії [64. с. 46]».

Деякі прихильники «третьої хвилі» фемінізму були буквально дочками представниць «другої хвилі». «Корпорація прямої дії Третьої хвилі» організована в 1992 році перетворилася в 1997 році на «Фундацію Третьої хвилі», яка займається підтримкою груп та окремих осіб, які працюють над досягненням гендерної, расової, економічної та соціальної справедливості. Обидві організації були засновані Ребеккою Вокер, донькою письменниці та представниці «другої хвилі» Еліс Вокер, а також Дженніфер Баумгарднер та Емі Річардс, авторками книги «Маніфеста: Молоді жінки, фемінізм і майбутнє» 2000 року. Ці жінки народилися в 1970 році і були виховані представницями «другої хвилі», які належали до організованих феміністичних груп, ставили під сумнів статевий розподіл праці в своїх сім'ях і виховували своїх доньок самосвідомими, сильними, впевненими в собі та успішними жінками [62].

До найпопулярніших ідеологічних напрямків «третьої хвилі» можна віднести групу «Girl Power» або «культура дівчат». «Girl Power» не виступає проти табуєваних символів жіночої інкультурації: ляльок Барбі, макіяжу, журналів, високих підборів і тд. Використання макіяжу на думку учасниць руху, не є ознакою прагнення відповідати стандартам краси визначеними патріархатом, а може виступати як прояв власної сексуальності, боді-арт чи протест або звичайне прикрашання тіла без додаткових підтекстів. Радикальні

феміністки «третьої хвилі» на противагу учасницям «Girl power» визнають макіяж жіночним обов'язком та продуктом індустрії краси, якою керують сконструйовані патріархатом стандарти краси. Також ритуали краси у радикальному фемінізмі розглядаються як інструмент, що придушує самоцінність жінок, нав'язуючи їм те, що важливість індивіда вимірюється параметрами його зовнішності [24].

Перший крок до розумінні фемінізму «третьої хвилі» полягає в оцінці першочергових заяв його прихильниць та прихильників. Багато літератури третьої хвилі підкреслює важливість культурного виробництва та критики, зосереджуючи особливу увагу на жіночих поп-іконах, хіп-хоп музиці та культурі краси. Прагнучи надати всебічний огляд цього руху, Леслі Л. Хейвуд уклала двотомник «Жіночий рух сьогодні: енциклопедія фемінізму третьої хвилі». Представниці «третьої хвилі» зображують свою версію фемінізму як більш інклюзивну та расово різноманітну, ніж «друга хвиля». Леслі Л. Хейвуд визначає фемінізм третьої хвилі як «форму інклюзивності». «Третя хвиля» поважає не лише відмінності між жінками за ознаками раси, етнічної приналежності, релігії та економічного становища, але й враховує різні ідентичності в межах однієї особи [47].

Четверта хвиля фемінізму розпочалася приблизно у 2012 році, активно висвітлюючи такі питання як: сексуальні домагання, боді шеймінг, культуру зґвалтувань. Ключовим компонентом і основною відмінною рисою «четвертої хвилі» від «третьої хвилі» стало використання соціальних мереж як основної платформи для активізму. Нова хвиля виникла на тлі низки гучних інцидентів, які стали загальновідомими завдяки активним глобалізаційним процесам в культурах світу. У грудні 2012 року в Індії була жорстоко зґвалтована молода жінка, яка згодом померла, що викликало місцеві протести і міжнародне обурення. Через два роки за цим послідувала кампанія «GamerGate» - прояв так званого «руху за права чоловіків», що бере свій початок на веб-сайті 4chan. «GamerGate» нібито мала на меті просувати етику в журналістиці популярної культури відеоігор, але насправді це була кампанія переслідування «борців за

соціальну справедливість». Останні часто були жінками, які виступали проти жіночих стереотипів у новому популярному культурному кластері - відеоіграх. Через деякий час невдоволені фанати відеоігор та так звані «інтернет тролі» засипали активісток погрозами смерті та зґвалтування [60].

Перемога Дональда Трампа на президентських виборах у США 2016 також спричинила безліч питань в феміністичних колах, оскільки консервативна риторика та ультраправий популізм президента розглядався як загроза для розвинутої демокраії. Люди майже усіх країн світу сприйняли інавгурацію Трампа як переломний момент, за яким розпочалася пряма дія. Ініціатива, започаткована феміністками-активістками з США, переросла у 673 всесвітні «сестринські марші» на 7 континентах світу. Більше 4,5 млн активістів висунули гасла проти консервативної влади [36].

Фемінізм «четвертої хвилі» продовжив розгортати ідеї інтерсекційності. Основними засадами інтерсекційного фемінізму є визнання факту, що вплив різних форм дискримінації на пряму перетинається з дискримінацією за ознакою статі та підсилює її. Сьогодні інтерсекційність ілюструє взаємодії між будь-якими видами дискримінації: за ознакою статі, раси, віку, класу, соціально-економічного статусу, фізичних або розумових здібностей, гендеру або сексуальної ідентичності, релігії або етнічної приналежності [47]. У медіа просторі під впливом «четвертої хвилі» викриваються теми придушення голосів людей кольору, недостатньої уваги до питання прав чоловіків, значна частина дискурсу також присвячена правам транссексуалів. Фемінізм часто був непривітним і ворожим для транс-жінок, зокрема дуже агресивно щодо них висловлювались представниці радикального та лесбійського фемінізму. Багато активістів «четвертої хвилі» працюють над подоланням цього виключення. «Четверта хвиля» охоплює безліч рухів, які як доповнюють, так і конфліктують один з одним. Як показує весь досвід хвиль в купі - ця внутрішня напруга неминуха і має як руйнівну так і терапевтичну дію. Хоча деякі види фемінізму можуть мати шкідливий вплив, дискримінуючи людину, чи не призводити до

активних змін в суспільстві - розмаїття голосів створює баланс, роблячи рух більш гуманним та успішним.

Термін «постфемінізм» використовується для опису реакції на протиріччя та прогалини у фемінізмі, особливо у «другій хвилі» та «третьої хвилі». Термін з'явився в Європі на початку 90-х років ХХ століття і означив зростаючий пласт феміністичної критики. Також, важливою рисою «постфемінізму» є те, що він не виражається у активізмі. У журналі «Нью-Йорк Таймс» було опубліковано статтю Сьюзан Болотін під назвою «Голоси постфеміністського покоління», яка ґрунтувалася на інтерв'ю з жінками, які погоджувалися з завданнями фемінізму, проте до феміністок себе не зараховували, чи описували свою позицію «латентних феміністок». Використання префікса «пост» в даному терміні означає змінену спадкоємність. «Постфемінізм» може проявлятися як відмова від спроб фемінізму створювати місце для жінки поза патріархатною системою. Іноді постфемінізм пов'язують з «антифемінізмом» чи визначають як «старомодний сексизм» [38].

Характерною рисою «постфемінізму» є його нерівномірність, яка пов'язана з неоднорідним входженням фемінізму в політичну та соціокультурну ситуацію окремої країни чи навіть міста. Вживання терміну «постфемінізм» є проблематичним, це питання активно висвітлює Енн Брукс посилаючись на працю Сьюзен Фалуді «Зворотний зв'язок», написану у 1992 році. Фалуді стверджує, що будь-яка філософія, що визначає себе як «пост», зобов'язана бути реакційною, також вона зауважує, що медіа подали «реакцію» на фемінізм американській аудиторії у 1980-х роках через призму вживання таких термінів, як «дефіцит чоловіків», «біологічний годинник», «постфемінізм». Під тиском у 1980-х роках членство у феміністичних організаціях зменшилося, а згадана жіноча спільнота засудила поправку до рівних прав чи просто перетворилась на соціальні клуби. Також Фалуді додала, що медіа проголосили фемінізм пережитком 1970-х років, а «постфемінізм» став новою історією для молодого покоління, що ніби зневажає жіночий рух [13].

Суспільство рухається у все більш «модному» напрямку глобалізації і культура споживання активно створює симулякри змагаючись за своє панівне місце. Фемінізм дозволив «постфемінізму» зайняти іншу позицію та встановити відповідні постулати та дискурси. Одна з теоретикинь цього явища Софія Фока вважає, що постфемінізм є ще одним проявом нової фази фемінізму. Вважається, що у фемінізма є безліч здобутків, а «постфемінізм» кине нові виклики суспільству [38].

1.3. Феміністична теорія та методологія дослідження

Академічний фемінізм як міждисциплінарний проект сягає своїм корінням політичної реальності, що кидає виклик обмеженню однієї конкретної дисципліни. Як наслідок, концепції та парадигми, що розвивалися з 1960-х років, були спільними для феміністичних філософів, істориків, літературознавців, антропологів, соціологів, культурологів та інших, залучених до проекту, який мав спільне політичне підґрунтя - вжити заходів проти підпорядкованості жінок. Генезис феміністичної думки в антропології був дискурсивно вбудований у ширшу сферу академічного фемінізму та формування антропологічної теорії. У 1960-х і 1970-х роках феміністки поставили собі за мету виправити «чоловічий ухил» в антропології, зосередивши увагу на жінках у суспільствах, які вони вивчали. Антропологія, як стверджувалося, домінувала під впливом чоловіків як дослідників і чоловічих стереотипів щодо становища жінок, а тому була переповнена андроцентричними рамками для аналізу культури. Томи за редакцією Рейтер, Розальдо та Ламфер визначили порядок денний феміністичної антропології того часу. Дослідження стосувалися суспільної організації материнства, хатньої роботи, шлюбу та сексуальності, багато з них були спрямовані на метакультурні моделі, які пояснювали патріархат як універсальну структуру. Багато з цих моделей були сформовані під впливом «бовуарівських» і структуралістських уявлень про суб'єкт у людському мисленні. Симона де

Бовуар припускала, що суб'єкт існує лише по відношенню до об'єкта, який відображає негативний образ суб'єкта і гарантує його суверенітет. У критиці Симони де Бовуар «Другої статі», яка ґрунтувалася на традиційних філософіях суб'єкта, жінка є чимось «відмінним» від чоловіка. Її «інакшість» розуміється не лише як «відмінність від чоловіка», але й як інакшість в ієрархічному сенсі знецінення та виключення [41].

Феміністичні дослідження орієнтуються не тільки на вивчення особи жінки, але також розглядають емоційні взаємини, почуття та особисті вподобання, викривають гендерні стереотипи і тд. В даному напрямку дуже часто жінки виступають не тільки об'єктом досліджень, але й активним суб'єктом, який здійснює ці наукові пошуки. Перші загальні роботи у цьому напрямку з'явилися в американських університетах у 1970-х роках. Основою для започаткування нового типу досліджень став досвід, громадська позиція та активізм жінок, які лягли в основу методології пізнання. Вперше схема інтелектуальних інтерпретацій була прийнята у США, а згодом утвердилася у Європі і поділила феміністичні погляди на: «ліберальний фемінізм», «радикальний фемінізм», «марксистський фемінізм», «соціалістичний фемінізм» [26].

Дослідницька теорія та практика фемінізму базується на методологічних засадах, які передбачають: кількісні дослідження – аналіз даних на основі кількісних методів; якісні дослідження – авторизовані у фемінізмі методи суспільних наук, що відносяться до методик якісних пошуків: до них відносяться особисті історії, аналіз змісту досліджень, випадковості, представлення учасників; ширше застосування технік дослідження якості дозволяє повніше охопити природу — жіночого досвіду, дослідження якості продукує емоційне зближення з особою, яка вивчається; дослідження, «оперті на співпраці» – це студії, які базуються на протиставленні традиційного вивчення особи у суспільних науках, до виокремлення дослідницького процесу у певні фази [12].

У 1990-х філософія науки Гелен Лонгіно опублікувала ряд праць про наукові дослідження, цінності, гендер і фемінізм. Вона звернула увагу на те, що

у науковій спільноті із однаковими цінностями існували приховані упередження. Наголошується на тому, що гуманітарні дослідження проведені білими заможними науковцями продукують поширені у цій групі переконання, а отже викривляють отримані факти. Також, всередині спільноти не знайдеться людей, які би могли викрити ці упередження. Щоб запобігти упередженим дослідженням, Лонгіно вбачає успіх у створенні груп із розмаїттям науковців, які мають різні бекграунди і цінності. Тоді, якщо упередження призводитимуть до необґрунтованих висновків, різні представники спільноти зможуть на це вказати і скоригувати дослідження. Якщо науковці артикулюють свої цінності і належність до певного руху чи традиції, дослідження набувають більшої об'єктивності. Феміністичні цінності значно покращили знання людства, оскільки змусили переглядати базові переконання, вивчати різноманіття, явища пов'язані з гендером і створили нове поле критики на базові інтерпретації результатів досліджень [39].

На сьогодні фемінізм включає у себе доктрини та ідеології, які зосереджуються на вирішенні політичної, суспільної та правової гендерної рівності. «гендер» у феміністичних дослідженнях визначає психологічну, соціальну та культурну відмінність між людьми. Представники феміністичної дослідницької групи трактують «гендер» відмінно від дефініції статі. Для них стать пов'язана з суто біологічними та анатомічними властивостями й відмінностями між жінками та чоловіками. «гендер» не означає уподібнення статей і не ігнорує статеві чи психологічні відмінності, а допомагає наділяти відповідними правовими гарантіями індивідів в усіх сферах людського буття. Українська дослідниця І. Титова зазначає, що гендерний підхід являє собою наукове поняття, в основі якого лежить аналіз відмінностей жіночої й чоловічої психіки з урахуванням соціальної детермінації. В Україні гендерні дослідження поширюються з кінця 1980-х років. Ця тема була освітлена в працях М. Богачевської-Хом'як таких як: «Дума України – жіночого роду 1992», «Білим по білому. Жінки у громадському житті України 1884–1939». В роботах М. Богачевської-Хом'як вперше піднято проблему українського фемінізму та

гендерного підходу у науці. Розвитку гендерних досліджень посприяло і видання українською мовою творів класиків світової феміністичної літератури. Категорія «гендер» поступово вводиться в аналітичний апарат літературознавства, історії, лінгвістики, психології, соціології та інших наук, що зумовлює виникнення окремих наукових напрямків, таких як – гендера історія, соціологія, психологія тощо. Від 1990-х року діють центри гендерних досліджень у Львові, Харкові та Києві. У 1997 з'являється єдиний на пострадянському просторі журнал «гендерні дослідження» та книжкові серії «Феміністська колекція» [6].

РОЗДІЛ 2.

ФЕМІНІЗМ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ РУХ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

2.1. Протофемінізм на теренах України

На мою думку, ми маємо повне право розглядати такий феномен як протофемінізм на території України, оскільки історія країни наповнена жіночими персоналіями, що підтримували принципи рівності статей, свідомій відмові від стереотипних ролей гендеру, розвивали жіночу освіту, приймали активну участь у розвитку державної політики, війнах та впливали на соціокультурний простір в цілому.

Вивчаючи прадавню історію України, неможливо уникнути теми легендарних «амазонок», що за Геродотом проживали на північному узбережжі Понтійського моря, в районі, який включає сучасну Туреччину та Україну. За описом автора, жінки жили відокремлено від чоловіків, вчилися воювати, полювати та виконувати інші традиційно чоловічі обов'язки. історичність існування «амазонок», як їх описує Геродот залишається предметом дискусій серед істориків та археологів, часто їх вважають міфологічними чи легендарними створіннями, а українські вчені вбачають в них реальний образ жінок Скіфії.

У статті Олени Євгенівни Фіалко «Чи воювали скіфські амазонки?» наведено багато археологічних фактів щодо устрою життя жінок Європейської Скіфії. На думку авторки, найбільш близькі паралелі та збіги археологічних реалій з писемними відомостями ми все ж знаходимо у Геродота. За нотатками в історії амазонок виділяються три основних періоди: 1 – передскіфський, що представляє царство незалежних жінок; 2 – скіфський із набуттям нової батьківщини, адаптації до нових умов способу життя та здобуття соціальної рівності; 3 – савроматський, який окреслює нове переселення, сімейні стосунки з рівноправним і незалежним становищем жінок. Цікаво, що на території

Європейської Скіфії відомо понад 130 могил приналежних жінкам-воїнам кінця VII–IV століття до нашої ери, що становлять четверту частину загальної кількості скіфських поховань. В жіночих похованнях були знайдені списи, луки, пращі, що свідчило про їх військові ранги та рівне з чоловіками незалежне становище в суспільстві [34].

У своїй лекції «Історичне підґрунтя українського фемінізму» історик Олександр Плій наголошує, що здавна іноземці відзначали Україну зпоміж європейських народів, за шанобливе ставлення до жінок у суспільстві. У лекції наведено безліч відривків старих народних легенд давньої Греції, про побут і походи «амазонок». Ці легенди змальовують жінок дуже войовничими, радикально налаштованими щодо чоловіків, будуєчими свій життєвий устрій як кочові племена. Згадуються історії про ритуальні вбивства задля заміжжя, відсутність правої частини грудей для зручної стрільби з луку, чоловіків, що займаються ремеслом для забезпечення жіночого війська та войовниче виховання дівчат жіночою общиною з самого малечку. Також історик фіксує, що традиція жіночої військової справи зберігалася аж до XIII століття, а за часів гунів, слов'янські жінки керували фортецями.

Щоб докладніше розглянути становище жінки Київської Русі - звернемося до праці Людмили Смоляр «Суспільний статус жінки Київської Русі». Питання становища русинки в X-X століттях, дуже важливе не тільки в контексті гендерних досліджень, але і для уявлення про вітчизняну соціальну, політичну та культурну історію. Аналізуючи письмові джерела X-XV століть, ми дізнаємось, що по-ряд з іменами великих княгинь, можна зустріти не- мало згадок княжих дружин, сестер, дочок - які являлись учасницями політичних подій, опікувались питаннями культури та релігії, були освідченими жінками. Відомо, що в Київській Русі розвивалась жіноча освіта для княгинь, а також черниць у жіночих монастирях; ця традиція зародилась на теренах Русі завдяки впливу Візантії. Факт поширення грамотності серед жінок відмічений і житійною літературою: багато руських княгинь займа-лися переписуванням книг. Масштаби соціокультурної активності давньоруських жінок сягали значно

далі кордонів вітчизни. Руські княгині, видані заміж за іноземців - відіграли важливу роль в державно-му і культурному житті Франції, Німеччини, Візантії, Швеції, Норвегії, Данії, Польщі, Угорщини. Нормою для руських княгинь було вести переговори з іноземними послами, або перебуваючи за кордоном, залишатися патріотками власної держави і підтримувати тісні зв'язки. Багато жінок панівних верств на пряму були допущені до важливих політичних справ, про це засвідчувало їх володіння власними печатками для затвердження документів [30].

Одною з перших важливих жіночих персоналій Київської Русі є княгиня Ольга. У роботі «Образ княгині Ольги як тип андрогінної жінки в Повісті Минулих Літ» сказано, що давня українська література фактично є християнською та чоловічою, ставлення до жінок у подібних творах є другорядним чи фоновим, автор оповідань про княгиню Ольгу порушує ці стереотипи. Княгиня Ольга у творі позбавлена рис фемінності, її діям не притаманні пасивність, чуттєвість, а загалом їй властиві маскулітні риси, такі як жорстокість, рішучість, агресивність, тобто моделюється андрогінний тип характеру особистості. За твердженням автора статті в усіх трьох помстах за чоловіка, княгиня Ольга постає жорстокою, хитрою, підступною особою – не дружиною, котра втратила чоловіка і тяжко переживає цю втрату. Також дуже цікавим виявляється факт, що у душі тогочасних міфологічних уявлень Ольга карає своїх ворогів на смерть як слов'янський чоловік-жрець першостихіями буття: землею, водою, вогнем. Цей акт визнається глибоко архетипічним і символічним, та маркує помсти як акти забуття та очищення [27]. Загалом, будучи Регентом при владі 19 років поспіль, княгиня Ольга стала ініціатором багатьох політичних реформ, запровадила чіткі норми збирання данини зі слов'ян та вирішила прилучити Київську Русь до християнської віри і тим самим зрівняти її з іншими великими державами Європи [30].

У 988 році Володимир Великий запровадив масове хрещення жителів Києва, а згодом й інших міст Русі. Як результат з приходом християнства, Київська Русь отримала найкраще шлюбне законодавство, були перейняті

візантійські церковні акти, які чітко регулювали умови, порядок укладання та розірвання шлюбу. Усе це було закріплено у «главах Закона Градского», які стали частиною складу Кормчих книг. Вчення церкви доповнювало Руську Правду та Статут князя Ярослава про церковні суди. Ці закони виступали частиною одного юридично-церковного кодексу, найповніше розкриваючи правове становище жінок. Тепер шлюб представляв не майнову угоду, а добровільний, природний союз чоловіка та жінки, в яких вони обидва вступають, щоб жити разом у вірності [30].

Згадуючі про важливі жіночі персоналії Київської Русі, також маємо відзначити таких жінок як: Анну Всеволодівну, Анну Ярославівну, Євпраксію Мстиславівну та Анастасію Лісовську.

Анна Всеволодівна в 1089 році самостійно опікувалась питаннями посольства Київської Русі у Візантії. Більшу частину свого життя жінка присвятила монастирській справі. Ім'я Янки також зустрічається у багатьох літописах, бо на пряму пов'язане з заснованим нею Андріївським монастирем у Києві, та першою школою для дівчат, яка діяла на території монастиря. За витягом із літопису ми дізнаємось, що Янка зібравши молодих дівчат, вчила їх грамоті, ремеслам, співам, шиттю та іншим корисним справам [30].

Анна Ярославівна на сьогодні є легендарною персоною, про яку створено безліч наукових робіт та творів мистецтва як на території України, так і у Європі загалом. У статті «Анна Ярославівна та її автографи на стіні Софії Київської» автори стверджують, що шлюб укладений між Анною Ярославівною і французьким королем Генріхом I 1048 року, на пряму повпливав на ствердження молодих династій Капетингів та Рюриковичів. Ярослав Мудрий передбачав своїй донці велике майбутнє ще з моменту народження – про це свідчить її ім'я. Вже зажиття Анни почалося піднесення Франції. Коли вона прибула сюди з квітучого батьківського краю, дерев'яна Франція вразила її злиденністю. За Генріха I та Філіпа I королівська династія ствердила свої позиції, і в цьому чимала заслуга Анни. Авторитет Анни у французькому суспільстві засвідчує той факт, що їй було надано право ставити власний підпис на документах державної ваги, і це

було унікальним явищем для королівського двору Франції XI століття. По смерті короля Генріха Анна брала участь у державних справах при малолітньому синові Філіпі I – її ім'я стоїть разом з іменем сина під численними грамотами 1060-х років. Відомо, що Анна відзначалася не лише грамотністю, а й набожністю – це також була риса її родинного виховання при дворі Ярослава. Римський Папа Микола II в посланні до Анни хвалить її за благочестя і церковні благодіяння. Так вона виховала і свою дочку Едігну, що з 1120 року прославляється католицькою Церквою як блаженна [19].

Вичерпно ми дізнаємось про образ Євпраксії Мстиславівни у подкасті присвяченому популяризації гендерної рівності «Це зробила вона». Євпраксія Мстиславівна — давноруська князівна, перша жінка-лікар в історії України. З юності вона вивчала народну медицину та займалась лікуванням хворих. Жінка стала авторкою наукового трактату «Мазі», що є першою відомою авторською медичною працею написаною у Київській Русі. У медичному трактаті авторка висвітлювала правила жіночої гігієни, основи акушерства, секрети догляду за шкірою, статеві стосунки, правила харчування для вагітних і тд. Трактати чоловіків-медиків, на ці ж теми з'явилися на декілька століть пізніше [35].

Анастасія Лісовська як історична особа стала відомою в усьому світі. В українській літературі її часто змальовують, як дівчину з народу, високоморальну представницю, розумну, щирю у почуттях, головним завданням якої є – допомога батьківщині. За даними історика-аматора Станіслава Жевуського, Анастасія була донькою священика з міста Рогатина; згодом в українських художніх творах з'явилося прізвище священика - Лісовський. Жінка спершу була наложницею, а потім стала дружиною Сулеймана I Пишного, султана Османської імперії і отримала свій псевдонім - Роксолана. На початку XVI століття в гаремах панував принцип «одній матері – один син». Наприкінці 1521 року Роксолана, народивши султанові сина Мехмеда, повинна була прибути до Старого палацу, залишаючись без права на стосунки з султаном до повноліття сина. Проте, жінка бажала свого активного залучення до державотворчих процесів, та домоглася повноцінних стосунків з султаном і проживання у палаці

Топкапи. Роксолана посилалась на те, що рабиня, не може чинити добрі справи, тобто: будувати мечеті, школи, лікарні та водограї у Мецці, Медині й Стамбулі. Після смерті 19 березня 1534 року матері султана, Хафси, Роксолана стає вільною мусульманкою, вступивши у шлюб із Сулейманом I. На той час Роксолана стала найбагатшою та найвпливовішою жінкою Османської імперії. Заручившись підтримкою ісламських богословів, вона першою звела мечеть із громадською їдальнею, лікарнею та школами не в провінції, як до неї це робили матері та наложниці султанів, а в столиці – Стамбулі [31].

За литовсько-польської доби українки посідала доволі значне становище серед свого оточення. Це залежало не лише від статусу її родини чи чоловіка, а й від того, наскільки заможною являлась сама жінка. Як і в Київській Русі, жінки могли самі обирати собі партнера, вільно ідучи до шлюбу. При достатніх фінансових чи духовних здобутках вони могли належати до церковних братств, засновувати церковні школи, монастирі, богадільні, могли вільно з'являтися в товариствах, брати участь у бенкетах, впливати на політичні і громадські справи. Закон охороняв життя, здоров'я, честь і особисту недоторканність жінки. Згідно з Литовським збірником законів, що діяли на українських землях протягом XVI–XVIII століть, за вбивство жінки штраф і термін ув'язнення були такими самими, як і за вбивство чоловіка. Повноправність українського жіноцтва виявилась у багатьох вчинках, які мали релігійний та політичний характер. На межі XVI-XVII століть православ'я в Україні стало символом боротьби із засиллям польської культури, немало жінок стало на захист православ'я, ведучи меценатську та культурницьку діяльність. Ганна Гойська, Раїна Соломирецька, Гальшка Острожська, Софія Чарторийська, Гальшка Гулевичівна, Раїна Могилянка та інші повпливали на визвольні змагання українського народу проти колонізації [30].

Жінки в культурі українського козацтва відігравали важливу роль і виконували різноманітні функції, проте згадки про їх войовничу діяльність радше можна віднайти у фольклорі. Наша історія переважно представлена чоловіками, проте побіжний дослідницький погляд натрапляє на жіночий слід у

більшості подій минулого. Згадки про жінок у козацькій культурі зафіксовано у прислів'ях, наприклад, таких як: «Іван плахту носить, а Настя — булаву». Прислів'я стосується особи Анастасії Марківни Скоропадської. Дружина гетьмана Івана Скоропадського є однією з найвідоміших жінок XVII–XVIII століття, вона часто була залучена в державні справи, за що її прозвали Настею-гетьманихою, Настею-гетьманшею [11].

У добу козаччини активно стало розвиватися меценатство, жінки займалися фондуванням нових православних шкіл та опікувались діючими. Шляхтянка Раїна Ярмолинська та господарівна Марія Могила активно підтримували православні школи та монастирі своїх повітів. Єлизавета Могила спонсувала Львівське братство, а також допомагаючи йому своїм інтелектуальним та політичним впливом. Дочка Єлизавети Ганна Могила, не лише допомагала братству, але у 1630 році була вписана у реєстр львівських Братчиків [30].

Марія Магдалина Мазепа була представницею роду Мокієвських, що займав численні керівні посади в Київському козацькому полку. Вона отримала прекрасну освіту з ухилом у культуру й мистецтво. За власним бажанням жінка прийняла чернечий постриг під іменем Марія Магдалина і з 1683 вже була ігуменею Києво-Печерського Вознесенського монастиря. За словами лаврського монаха Афонасія Кольнофойського, тогочасний склад черниць Вознесенського монастиря був дуже аристократичним, там перебувало багато князівен, воеводжанок, шляхтянок та інших святоблжих законниць. Період під час якого Марія Магдалина була ігуменею монастиря визначають найвищим розквітом. За особистий кошт управительки на території обителі побудували храми – Вознесенський і Покрови Богородиці. Найбільшим досягненням Марії Магдалини стало перетворення монастиря на освітньо-мистецький осередок.

Незалежність українських жінок середньовіччя не визначалась лише економічними факторами. Незалежно від станової приналежності, кожна мала право вирішити долю у шлюбному житті, маючи економічні важелі самостійності. На теренах України існувала унікальна юридична конст-рукція -

Материзна. Материзна - це придане жінки у вигляді нерухомості, або наділу землі, яке не входило в загальносімейне майно, а передавалось у спадок по материнській лінії і становило окремий жіночий юридично-майновий інститут. Жінки усіх станів могли особисто вступати в зобов'язання, видавати «правні листи», вести судові справи, для чого з'являлись у суди - як світські, так і духовні. Жінка була вільна в набутті прізвища чоловіка, поряд з яким могло залишатись її родове ім'я, а також титул. Отже, становище жінок в Україні у XVI-XVII століттях регулювалось нормами, закріпленими світським, церковним і звичаєвим правом українського народу [30].

2.2. Історична ретроспектива феміністичного руху України XIX-XX століття

Проблема соціального статусу жінок XIX - початку XX століття, однозначно має враховувати той факт, що в кінці XVIII століття Україна остаточно втратила автономію. Належність України до різних політичних систем - сформувала відмінний суспільний статус жінок, визначила можливості їх суспільної активності та утворила різнотипні жіночі рухи.

В Україні XIX-XX століття замість термінів «суфражизм», «фемінізм» використовували словосполучення «жіночий рух». У Російській імперії пояснювали, що фемінізм дорівнює «чоловіконенависництву». Українськими жінками у відповідь на це, був вигаданий термін «рівноправки». Українці були одним із найбільших народів у Європі без своєї держави, розділені між Російською й Австро-Угорською імперіями. Націоналізм і фемінізм як дві нагальні ідеології з'явилися на теренах України майже одночасно — в другій половині XIX століття. Особливо важким було становище українок на більшості етнічних земель, що входили до складу Російській імперії. Валуєвський циркуляр 1863 року скасував друк релігійних, навчальних і освітніх видань

українською мовою. Емський указ 1876 року заборонив використовувати мову в будь-яких сферах життя народу. Класово українки та українці були кріпаками аж до 1861 року. Тож, за гендерною ознакою жінок в Україні дискримінували не менше, ніж за національною чи класовою.

На мою думку, дуже важливо розглядати лінію жіночої освіти на теренах України, як поступові кроки до емансипації. «Жіноча освіта» — поняття, що охоплює комплекс проблем і дискусій навколо навчання дівчат і жінок від початкової до вищої школи, містить питання гендерної рівності й однакового для всіх доступу до освіти, проблему роздільного навчання та його релігійного спрямування як звично релевантної до жінок практики. Тему «жіночої освіти» також на пряму пов'язують із проблемою подолання бідності [9].

У минулому підрозділі кваліфікаційної роботи мною було згадано, що однією з перших форм навчання для жінок поза домом стала наука при монастирях. Світський вигляд жіночої освіти почала набувати у XVIII столітті. Першим навчальним закладом для жінок став інститут шляхетних дівчат у Російській імперії, основною мотивацією для створення закладу стала ідея про потребу держави у освічених жінках, які стануть добродіями матерями. До програми закладу входили такі предмети: Закон Божий, французька мова, арифметика, малювання, історія, географія, словесність, танці, музика, світські манери і рукоділля. На початку XIX століття жіночі освітні заклади з'явилися у Харкові, Полтаві, Одесі та Києві. В 1850–1870-х роках відкрилися перші безстанові школи для жінок — Маріїнські жіночі училища, жіночі гімназії та вчительські семінарії. Заклади переважно функціонували завдяки приватним фінансовим ініціативам. Після випуску жінки мали право стати домашніми вчительками або викладати у своїх старих осередках навчання. Для українок в Австро-Угорщині з 1870-х років були також створені жіночі вчительські семінарії. У 1872 році в Австро-Угорщині ухвалили закон про обов'язкову трирічну освіту для дівчат. Попри нове освітнє законодавство, самі селяни ще довгий час не числили освіту своїх доньок серед пріоритетів. За статистичними

даними 1880 року, серед учнів початкових шкіл Російської імперії дівчата становили 20,7 % [9].

Українки, що проживали на території захопленій Російською імперією втратили старі майнові права. Після смерті батька жінки, як правило, не одержували спадщини, проте за відсутністю спадкоємців чоловічої статі право успадкування переходило до дочок. Нерівне становище жінки при успадкуванні, визначалося «Зводом Законів» і пояснювалося тим, що права успадкування зберігалися як залишки родових стосунків. Лише під тиском революції ХХ століття поступово змінювалися думки щодо прав жінок. В 1912 році Державною Думою був прийнятий закон про зрівняння в правах спадкування рухомого майна. Що ж стосується нерухомого майна, то в цьому відношенні і в 1912 році жінки не були зрівняні в правах: частка сестри при братах складала одну сьому [30].

Знаковим для становлення в Україні феміністичної думки став 1884 рік. У Києві Аделаїда Жекуліна заснувала Вищі жіночі курси, а Олена Доброграєва створила в середовищі активісток жіночий гурток. На Галичині в Івано-Франківську Наталя Кобринська ініціювала «Товариство руських женщин», яке ставило собі за мету долучити інтелігентних жінок до культурно-освітніх процесів та популяризувати нові суспільні ідеї жіночої емансипації. Уже на світанку формування жіночих організацій свідомі українки добре розуміли свій подвійний дискримінаційний тягар. Переломним моментом для України стала Перша російська революція 1905 року. Програма ВСРЖ містила вимоги демократичних свобод, скликання Установчих зборів на основі загального рівного виборчого права без різниці статі, національності й віри [26]. Вимога рівних прав стосувалася всіх сфер життя і всіх верств суспільства. У 1908 році був організований Перший Всеросійський жіночий з'їзд. Наддніпрянську Україну на ньому представляли 60 жінок. Радянська офіційна риторика проголошувала, що «жінку необхідно підняти в її розвитку та підняти її революційність», з тим аби вона змогла виховувати молодь в дусі комуністичної свободи. Панівна ідеологія заохочувала жіноцтво до нової освіти, нових

досягнень і професійних рекордів у сферах, раніше недоступних. Галичина в 1920–1930 роках перебувала у складі Польщі, український фемінізм розвивався там як самостійний рух, проте і далі був міцно пов'язаний з національним рухом, адже жінки вважали емансипацію неможливою без свободи нації [30]. В силу того, що в другій половині XIX століття потреба звільнення особистості є головною для українців, у XX столітті представники обох статей з рівним розумінням сприймають ідеї фемінізму. Фемінізм розглядався, як рух за звільнення людської особистості від старих патріархатних ланцюгів, тому в Наддніпрянській Україні цей рух поширював своїй гуманістичній версії і ніколи не впадав в крайність.

Після тривалої боротьби жінок за рівні права, законом УРСР 3 червня 1912 року другорядне становище жінки було ліквідоване. Законом 12 березня 1914 року вперше ввели право на роздільне проживання подружжя, розширили сфери застосування жінок інтелігентних професій. Також, треба відзначити важливість Всеросійського з'їзду по боротьбі з торгівлею жінками 1910 року та Всеросійський з'їзд з освіти жінок 1913 року. Вагомою в роботі Всеросійського з'їзду по боротьбі з торгівлею жінками була участь "Київського товариства оборони жінок" на чолі з Вірою Григорівною Клячкіною. Грунтовні матеріали, підготовлені для з'їзду, багатолітній досвід роботи товариства та його боротьбі з торгівлею людьми та проституцією був високо оцінений в документах з'їзду. Новий створений «Союз Українок» домагався участі жіноцтва в політиці, зокрема для спільного обстоювання національного питання. Жінки «Союзу Українок» знаходились серед українського представництва у польському сеймі. Першими жінками при владі стали Мілена Рудницька та Олена Левчанівська [30].

До функцій, що виконували жіночі товариства кінця XIX століття початку XX століття у Наддніпрянській Україні можна віднести:

- організаційну функцію - формування бюро, відділів, шкіл, майстерень, притулків, проведення акцій і ініціатив для залучення нових учасників;

- інтеграційну функцію - об'єднання жінок для репрезентації інтересів різних груп;
- ідеологічну функцію - поширення ідей рівноправ'я та суверенності особистості;
- виховну функцію - формування ініціативності, почуття гідності та прагнення до саморозвитку;
- координаційну функцію - співпраця з органами влади та політичними партіями для розробки політичних рішень.

2.3. Розгортання “жіночого питання” у колах українських культурних діячів кінця XIX початку XX століття

За Мартою Госовською дискурс фемінізму схожий на айсберг – лише невелика частина проблем перебуває у фокусі дослідження, лише певні періоди цікавлять дослідників і обмежена кількість імен знаходиться у гущі обговорень. Український фемінізм цілеспрямовано зосереджується на текстуальному аспекті феміністичних досліджень, аналізує жіночі образи патріархального дискурсу та вивчає особливості жіночої рецепції. Філософські категорії мови, мовлення та жіночого пароллю, що є основою теоретичної платформи французької школи фемінізму, значно рідше стають об'єктом зацікавлень українських феміністів. Локальна дослідницька увага американських та українських феміністичних критиків – до автора, до образу, до періоду – спричиняє розривання зв'язків, заперечення «сестринської спадковості» і тяглості феміністичного дискурсу [5].

У європейському контексті фемінізм виступив однією з найвпливовіших течій XX століття. У науковій літературі дане поняття вимагає визначення щонайменше на двох рівнях: з одного боку, це широкий суспільний рух за права гендерної рівності, а з іншого – комплекс соціально-філософських, соціологічних, психологічних, культурологічних теорій, які здійснюють аналіз статусу жінки у суспільстві, або ж феміністична теорія [3].

Цікаво, що перше в XIX столітті виразно українське таємне товариство — Кирило-Мефодієвське братство, як національна політична організація у Наддніпрянській Україні, поява якої наприкінці 1845 р. ознаменувала завершення першого етапу українського руху і закладення міцного підґрунтя для наступної боротьби — не лише ставило собі за мету визволення українського народу, а й уперше в Україні порушило питання прав жінок. «Жіноче питання» було задеклароване в документах і стало важливою складовою національного руху. До цього питання в своїх роботах звертались сучасні дослідниці жіночого руху і гендерних проблем М. Богачевська-Хом'як, І. Жеребкіна, Л. Смоляр. Діячі Кирило-Мефодіївського братства у своїх програмних завданнях обґрунтували ідеї жіночої емансипації. Наприклад, праця Миколи Савича «Визволення жінки», вилученої при його арешті, була представлена як звинувачення щодо революційності поглядів автора. У роботі головна увага приділялася тому, що без вирішення проблеми рівноправ'я досягнення соціальної справедливості неможливе. Найкраще, кирило-мефодіївці передали свої ідеї власним дружинам. Наприклад, О. В. Маркович значно повпливав на Марію Олександрівну Вілінську. Завдяки національному вихованню, підтримці О. Маркевича згодом вона розкрила свій талант на літературній ниві як видатна українська письменниця Марко Вовчок. Також чинив великий вплив на формування світогляду і переконань своєї дружини Надії Олександрівни, однієї з засновниць жіночого руху в Російській імперії, В. Білозерський. Надія Олександрівна мала пряме відношення до українського національного руху, була добре знайома з П. Кулішем, М. Костомаровим, Т. Шевченком, з іншими діячами. Жінка активно допомагала редагувати часопис «Основа», у якому були надруковані її перші роботи [23].

Після звільненні українців з кріпацтва, для жінок знов стала доступна освіта і з'явилися можливість мінімально, але вільно працювати. Н. Білозерська вважала, що серйозні і освічені жінки переконувались у тому, що без праці вони залишались у тому ж пасивному стані що й раніше [23].

За прикладом європейських письменниць XIX століття Марія Олександрівна Вілінська, обрала для себе чоловічий псевдонім — Марко Вовчок. Вона стала першою відомою авторкою в українській літературі, хоча це андроцентричне поле ще не було готове прийняти у свої кола жінку. Дитинство Марії Вілінської пройшло у Харківському жіночому пансіоні. Здобувши гарну освіту, дівчина задавалася питанням, чому освічені жінки, священицькі доньки та дружини нічого не роблять для покращення свого соціального становища та розвитку культури. Відтак, образи емансипованих жінок стали провідними в соціально-психологічних повістях і романах Марка Вовчка. Дослідження творів письменниці з точки зору фемінізму почалося лише наприкінці XX століття. Першою статтею з цієї тематики стала робота Соломії Павличко «Марко Вовчок», де авторка зазначає, що саме феміністичний бік творчості Вовчка є найцікавішим, бо в ньому зароджується новий український жіночий архетип [21].

Спершу, Марко Вовчок може поставати як авторка белетристичних творів, проте вона також є літературним критиком, публіцистом, перекладачем багатьох західноєвропейських мов і активним українським культурним діячем. Разом зі Наталією Білозерською, авторка переклала російською мовою книгу англійського філософа і політеконома Джона Стюарта Мілля «Про підлеглість жінки». В кінці 60-х років XIX століття Марко Вовчок долучилась до створення журналу «Отечественные записки», де вела рубрику «Зарубежная литература», а також надрукувала твори «Живая душа», «Записки причетника», «В глуши», «Теплое гнездышко», «Мрачные картины». В політичній площині авторку цікавили дискусії навколо кріпосного права, вони стимулювали її творчість. До Марка Вовчка в українській літературі не було автора такого критичного політичного масштабу, напевне окрім Тараса Шевченка. У перших творах оповідачки і героїні Марка Вовчка були жінки-селянки, які розкривали цілком типові побутові історії, проте у пізніх творах авторки «образ нової жінки» з'являється у вигляді героїнь з почуттям власної гідності [21].

Можна сказати, що феміністичні ідеї значною мірою зароджуються на воліні. Одною з перших, хто активно почав їх просувати стала видатна Ольга

Петрівна Косач. Під час навчання з 1861 року по 1866 рік в школі шляхетних дівчат у Києві, Ольга мешкала у свого брата Михайла Драгоманова, який значно повпливав на формування її світогляду. Згодом, Олена Петрівна Косач стала однією з перших меценаток, перекладачкою, етнографинею, фольклористкою, публіцисткою та громадською діячкою під псевдонімом Олена Пчілка. У Луцьку Олена Пчілка стала учасницею драматичного товариства, також керувала журналом «Рідний край». У даному журналі авторка регулярно висвітлювала активні жіночі організації та залучала до них нових учасниць, надавала пропозиції для самореалізації. У 1907 році ця заява зібрала двадцяти тисяч підписів, що допомогло в подальшому часі українським жінкам добитися більших прав у суспільстві [4]. 1905 року українські політичні кола відправили Олену Пчілку і трьох представників-чоловіків до Санкт-Петербурга на перемовини з графом Сергієм Вітте, щоб добитися скасування багаторічної заборони на україномовні друк і шкільництво. Із 1921 року до самої смерті Олена Пчілка була учасницею Всеукраїнської академії наук. Вона працювала у літературно-історичній, етнографічній, заходознавчій комісіях. Як етнографиня видала мистецько-критичну працю «Українське селянське малювання на стінах» і розвідку «Українські народні легенди останнього часу». За всі роки своєї наукової діяльності Олена Пчілка довела всьому тогочасному суспільству, що жінка має право посідати значне місце в науковій діяльності. Олена Пчілка долучилася до процесів націєтворення: вона ще раніше за Миколу Міхновського висунула ідею про те, що «справа незалежності українців — то справа тільки українців». Також із літературних здобутків варто згадати повість Олени Пчілки «Товаришки» — один з перших творів в українській літературі, де емансипована жінка, усвідомлює цінність власного «Я» [28].

Після заснування Наталією Кобринською та Оленою Пчілкою Товариства руських жінок 1884 року у місті Станіславів - емансипаційні ідеї почали дуже активно поширюватись в навколишньому суспільстві. Також і в інших містах Західної України почали виникати нові жіночі товариства. Однією з відомих активісток «Союзу українок» 1890 року стала Ольга Франко. Разом із Валерією

Коцовською, Наталією Кобринською, Ольгою Озаркевич і Климентиною Панькевич жінка увійшла до складу товариства «Руська захоронка». Організація за планом здійснювала національно-патріотичне виховання дітей та опіку над ними через мережу дошкільних закладів. Ольга Франко була дуже освіченою жінкою, вона багатьма західноєвропейськими мовами, друкувалась у журналах і допомагала Івану Франко з перекладами та загальною літературною роботою. Одною з найважливіших спільних робіт подружжя був журнал «Житє і слово», цей часопис Ольга Франко сама і фінансувала. Вона також долучилась до видання жіночого альманаху «Перший вінок». Пізніше вийшла її дебютна збірка «Пріма Вера» і ще сім збірок віршів, статті і переклади, прозові твори, серед них автобіографічна повість «Хризантеми». Що нам відомо про життя активістки-письменниці до заміжжя? Ольга Хоружинська-Франко походила з старовинного козацького роду, закінчила Харківський Інститут шляхетних дівчат, і деякий працювала там на викладацькій роботі. В молодості її відзначали як велику культурну ентузіастку та дівчину з прогресивними поглядами. 16 травня 1886 року в Павлівській церкві у Києві вона вийшла заміж за Івана Франка, який згодом привів її до громадського життя, як свою помічницю. За словами самого Франка, його дружина завжди жила цільним життям, активно цікавилась етнографією, і листувалась з Наталією Кобринською для видання «Першого вінка». На думку доньки Анни - Ольга Франко вклала дуже багато сил у роботу батька, проте її ім'я зазначене на багатьох працях і вона заслуговує на значно більшу увагу до своєї особи [20].

Без жодного сумніву, основною особою, що стояла біля витоків українського фемінізму була Наталія Кобринська. На відміну від інших своїх сучасниць, Наталію Кобринську перш за все цікавив саме активізм і жіноче питання. Жінка присвятила цій діяльності все своє життя, випереджаючи європейські тенденції. Глибоко й досконало вивчивши жіноче питання, вона трактувала його в українських реаліях, вказувала на його гідне вирішення словом і ділом. 1884 року у своїй повісті «Задля кусника хліба», Наталія висловлює думку про те, що жінка сама має дбати про власне місце в суспільстві. Отже,

провідною темою творчості Наталії стало становище жінок у суспільному та побутовому просторі, а також відповіді на питання, як це положення покращити. Надзвичайно важливим є той факт, що Наталія Кобринська стала першою українкою, що вжила термін «фемінізм». Цей термін був вжитий аналізуючи проблематику твору «Ляльковий дім» Генрі Ібсена [4].

Саме Наталія Кобринська стала ініціаторкою створення першої української жіночої організації, заручившись підтримкою Івана Франка, вона бажала отримати адреси зацікавлених жінок з «Великої України». У 1887 році разом з Оленою Пчілкою Наталія видає один з перших у світі жіночих альманахів «Перший вінок». Цей альманах поклав початок нової української епохи - становлення національного жіночого голосу. На сторінках «Першого вінка» ми можемо знайти як наукові, так і художні твори письменниць-українок, з різним соціальним бекграундом. В альманасі були опубліковані роботи: Уляни Кравченко, Любови Яновської, Дніпрової Чайки, Грицько Григоренко (Олександри Судовщиківі-Косач), Євгенії Ярошинської, Христі Алчевської, Людмили Старицької-Черняхівської, Наталії Романович-Ткаченко, Ганни Барвінок, Уляни Кравченко, Софії Окуневської, Ольга Хоружинської-Франко, Людмили Старицької-Черняхівської, Анни Павлик, Лесі Українки та багатьох інших [17]. Авторки альманаху порушили багатоаспектну проблему становища жіноцтва і як результат, привернули до себе дуже велику увагу жіночої аудиторії. Виникнення першого жіночого альманаху є відповіддю і продовженням жіночий руху Західної України. Значну підтримку у створенні та просуванні альманаху також надала львівська газета «Діло» і особливо важливими меценатами виступили — Іван Франко та Михайло Павлик [37]. «Перший вінок» містив у собі 464 сторінки і був виданий накладом у чотириста примірників. Загалом, у альманасі було надруковано 49 поетичних, прозових та публіцистичних творів 70-и українських письменниць. Альманах відкривала передмова «Передне слово» Наталії Кобринської, а також її стаття про жіночий рух та оповідання «Дух часу». Олена Пчілка, як старша соавторка надала свій вірш «Перший вінок», повість «Товаришки», поему «Дебора». Також на сторінках альманаху

Наталія Кобринська опублікувала програмні феміністичні статті: «Про рух жіночий в новіших часах», «Руське жіноцтво в Галичині в наших часах», «Замужня жінка середньої верстви», «Про первісну ціль Товариства руських жінок в Станіславові». Кобринська була переконана, що «в Галичині добрих газдинь багато, а тружениць духу мало». Підкреслюючи важливість появи альманаху, вона зазначала, що її діяльність спрямовано на те, щоб жінка подумала як про свої національні так і про свої громадські права. Проблема гендерної рівності, яка поставала у «Першому вінку» і у пізніших альманахах та збірках, які впорядковувала Наталія Кобринська. До таких робіт належать: «Наша доля» та «Жіноча бібліотека». У «Нашій долі» на ряду з художніми творами друкувалися літературні огляди «Лурду» Еміля Золя, «Голоду» Кнута Гамсуна, «Записок Гонкурів» і тд. Також були перекладені єврейські фольклорні записи про стосунки між свекрухами та невістками, бабусями й онуками [22].

Дуже цікавим є те, що Наталія Кобринська долучилася і до загальноєвропейських феміністичних дискусій. Кобринська сміливо полемізувала з Кларою Цеткін і стверджувала, що соціалізм у жодному разі не вирішить жіночого питання, а навпаки, поглибить проблему. На думку авторки, жіноче питання може бути вирішеним позитивно тільки через національне самоусвідомлення та ґрунтовну освіту, бо вільна жінка – передусім свідома жінка [4].

Восьмого грудня 1884 року на першому з'їзді «Товариства руських женщин» було проголошено ідею соборності України і наголошено на нагальній потребі підвищення культурного рівня селянок. Наталія Кобринська формулювала завдання жіночого товариства як вплив на розвій жіночого духу через літературу, як всебічний образ ясних і темних сторін суспільного ладу [22]. 1918 року Наталія Кобринська підготувала збірку «Воєнні новели», укладати твори її збірки допомагала Олена Пчілка. Війна безпосередньо торкнулася Наталії – у 1915 році її заарештували й звинуватили в шпигунстві. «Воєнні новели» стали останньою перлиною творчості великої Наталії Кобринської. Ольга Кобилянська присвятила Наталі Кобринській один із найкращих своїх

творів – повість «Людина». Українські письменники Галичини видали збірку творів, присвячених її пам'яті – «Першому українському борцеві за права жінки» [37].

Двоюрідною сестрою Наталії була лікарка, феміністка та громадська діячка Софія Окуневська, яка після смерті матері жила в їхній родині. У 19 років Софія вирішила поступити курс Львівської академічної гімназії і через рік отримала атестат зрілості. Софія Окуневська стала однією з 13 дівчат Австро-Угорської імперії, що отримала гімназійний атестат. На той час лише 40 українських жінок мали середню освіту. Об'єктивні освітні жіночі перешкоди Софія здолала самоосвітою та за допомогою найманих репетиторів. Матуру дівчина складала таким відомим діячам, як Іван Нечуй-Левицький, Іван Франко, Олександр Кониський, Іван Белей і Юліан Кобилянський. Доречі, саме Софія Окуневська порадила письменниці Ользі Кобилянській писати українською і особисто навчала фонетиці, а Ольга в свою чергу підштовхнула Софію спробувати себе у літературній справі і надрукуватись в жіночому альманасу «Перший вінок». Ця дружба насправді вилилася у видання оповідання Софії Окуневської «Пісок. Пісок!» у жіночому альманасі «Перший вінок». Також авторка надала свою етнографічну розвідку «Родинна неволя в піснях і обрядах весільних» і згодом дебютувала під літературним псевдонімом Єрина ХХХ. Літературна робота Софії Окуневської зблизила її з Іваном Франком, який підтримав дівчину в прагненні здобути вищу освіту. Отже, восени 1887 року Софія Окуневська та її подруга і двоюрідна сестра Наталія Кобринська вирушили до Швейцарії, щоб здобути освіту в Цюрихському університеті. Наталія Кобринська навчалася на економічному факультеті і спеціалізувалась на політекономії, а Софія Окуневська обрала медичну освіту. Як відомо, в Австро-Угорщині не мали права вступати до університетів на рівні з чоловіками, тож отримавши диплом, Софія стала першою жінкою-лікаркою з вищою освітою на Галичині. Фактично диплом жінки не вважали дійсним, але лікарка домоглася посади у добродійній приватній «Народній лічниці» для бідних, яку очолював її двоюрідний брат Євген Озаркевич. Також, вперше в Західній Україні разом із

Євгеном Озаркевичем Софія Окуневська організувала курси для сестер милосердя, а також курси акушерок. Софія Окуневська уклала словник української медичної термінології і стала співініціаторкою створення першої профспілки лікарів. Софія Окуневська була однією з перших лікарток України, яка розпочала лікування рак шийки матки радієм за методикою Марії Складовської-Кюрі. З приходом Першої світової війни, Софія добровільно почала надавати першу медичну допомогу військовим та іншим нужденним. Останні роки життя, жінка вела невелику приватну медичну практику та навчала медсестер. Доктор медицини також ніколи не забувала про скарби народної культури, вона вчила дівчат давніх українських пісень і викладала основи традиційного траволікування [4].

У 1893-1896 видавництво «Жіноча справа» видало три томи альманаху «Наша доля». На сторінках альманаху прозвучав голос Євгенії Ярошинської. Авторка стверджувала, що залежність жіноцтва походить не від нездібності, а від того, що їх не допускають до вищих наук, та стереотипами прив'язують до вічних образів годувальниці та матері. Нажаль, епістолярна спадщина Євгенії Ярошинської досі залишається не виданою, проте нам відомо те, що авторка активно вела листування з учасницями жіночого українського руху. У своїх листах до Ольги Кобилянської – Євгенія Ярошинська радить, де авторка може друкувати свої твори, а також надає адреси німецьких видавництв [4].

Місце творчості Ольги Кобилянської в українській феміністичній історії дуже важливе. У народній школі на Ольгу Кобилянську значно повпливала її вчителька. Пані Міллер прищепила дівчинці любов до книг, а у бесідах про літературу стала старшою досвідченою подругою. Перейшовши до дівочої школи, Ольга пробула там всього до п'ятого курсу, оскільки для оплати подальшого навчання в сім'ї не вистачало грошей. Значну роль в житті Ольги відігравала самоосвіта і вільні творчі пошуки. За словами самої авторки, в її навчанні не прослідковувалась системність, але будучи поліглотом і потрапивши у інтелігентні жіночі кола – прогалина в цьому питанні була закрыта. Виступивши в середині 90-х років XIX століття, як українська письменниця з

оповіданнями й повістями з життя інтелігенції, Кобилянська одразу увійшла у кола популярних письменників. Протягом майже півстоліття авторка створила десятки оповідань, нарисів, новел, повістей, критичних і публіцистичних статей, перекладів і лишила по собі значне за обсягом листування. Велика частина творів Ольги Кобилянської була написана німецькою мовою. В «Автобіографії» 1903 року письменниця згадує, що одного разу до неї звернулася відома емансипатка, старша на два роки на ім'я Софія Окуневська, переконуючи авторку писати не по-німецьки, а по-українськи, для свого народу. Софія навчила Ольгу фонетиці, а також надала українських книжок [4].

У 1894 році Ольга Кобилянська стає однією з ініціаторок створення «Товариства руських жінок», активно виступає за право жінок на освіту і гідне життя. Ольга Юліанівна Кобилянська називала себе просто і скромно – «робітницею свого народу», але для української літератури вона стала окрасою, через свої твори пройняті глибоким ліризмом, драматизмом та життєвою правдою. Твори О. Кобилянської на сьогодні активно прочитані в руслі феміністичного дискурсу, адже книги цієї письменниці стали українською класикою фемінізму. Героїні творів Кобилянської - сильні духом жінки, які кидають виклик суспільству та борються за право бути людиною. Одною із перлин феміністичної думки Ольги Кобилянської можна вважати повість «Людина». У цьому творі йдеться про молоду освічену дівчину, яка відстоює рівноправність між чоловіком і жінкою. Кожен такий твір письменниці вражає поетичністю і глибиною зображення характерів, як чоловічих, так і жіночих. Ідеал Ольги Кобилянської - це освічена жінка, інтелігентна, творча, з високими духовними запитами і прогресивними поглядами [14]. У Новелі «Природа» авторка наводить наступну цікаву цитату, що виявляє глибинну сутність її поглядів: «Вводячи жінку в життя, природа не питала: «Чи се мужчина, чи жінка, щоби мені наділити їх відповідними здібностями?» Ні — природа казала лише: «Ось ти, і жий!» І тому скажу, що недостаточність тая, брак сили духовної не лежить у жінці яко людині вже з природи, а походить вона і виробляється з, систематично обмеженого виховання, яке одержує вона вже від колиски, котре

виховання звертає більше увагу на розвій її чуття, аніж на духовні здібності, характер і силу фізичну, і заглушає, таким чином, усі інші голоси в її душі [25. с. 1.]»

Леся Українка та Ольга Кобилянська кинули виклик домінуючій чоловічій традиції, бо відчували себе спадкоємницями зрілої традиції «жіночої літератури», маючи своїми попередницями Марка Вовчка і Ганну Барвінок, Олену Пчілку та Наталю Кобринську. Соломія Павличко наголошує, що літературний образ жінки XIX століття були квінтесенцією горя, але він відступив перед «царівною» і «одержимою духом» [10].

Соломія Павличко розгадує феміністичні погляди Лесі України. У творчості Лесі Українки бездушним вважається механістичне ставлення чоловічих героїв до жінок. Крім того, Леся Українка також переосмислила християнство та вторинну роль жінки у ньому. Про це йдеться в її творах «Руфіні і Прісціллі» та «Одержимій». Адже, в ранньому християнстві є багато жінок, які пізніше були забуті і сховані істориками наративами чоловічих звершень і перемог. Цікаво також, що Леся Українка у своїх творах часто вживала паралельно маскулінітиви та фемінітиви. Оксана Забужко та Віра Агеєва наголошують, що Леся Українка розкрила у своїй творчості найголовніше для сучасних гендерних студій, а саме вона писала про жінок, з жіночої точки зору, подолання жінкою побутових та соціальних проблем. Великий вплив на Лесю Українку мала її матір – Олена Петрівна Косач. Вона виховувала і формувала характери своїх дітей, також саме вона запропонувала літературний псевдонім «Леся Українка». Важливим для розуміння феміністичних поглядів Лесі Українки є її листування з Ольгою Кобилянською у якому виражена велика дружба, любов та глибоке взаєморозуміння між двома великими особистостями. Жінками іноді не мали розуміння поза межами свого оточення, проте знайшли можливість одна одній звіритися в дуже таємних порухах та ідеях. Найвідвертіші такі сповіді про свої тексти, про свої твори – це листи Лесі до Ольги Кобилянської. На жаль, не збереглися листи самої Кобилянської до Лесі Українки [29].

Вивчаючи формування українського фемінізму ми можемо зауважити, що багато відомих чоловіків цікавилися «жіночим питанням», до них можна віднести: Михайла Павлика, Михайла Драгоманова, Івана Франка, Осипа Маковея тощо; але були й такі представники чоловічої статі, що не могли позбутися страху перед фемінізмом. Михайло Павлик ототожнював жіночий рух з партійною доктриною, а Іван Франко бачив в ньому значно ширше явище, пов'язане з інтелектуалізацією українських жінок. Іван Франко виступав ментором українських творчих жінок, він активізував галицьких письменниць до просвітницької, громадянської й літературної роботи. Найплідніші та історично значущі були творчі зв'язки Івана Франка з Наталею Кобринською, а також менторство Софії Окуневської, полеміка та співпраця з Лесею Українкою і спільна справа з Оленою Франко. Репутації Франка-фемініста зашкодила ремарка Соломії Павличко про гендерно спрямоване ставлення до письменниць, Лесі Українки та Ольги Кобилянської [5]. Применшувати значення Івана Франка у «першій хвилі» українського фемінізму є великою помилкою. Автор активно оперував такими термінами як: «жіноче питання», «жіночі та чоловічі періоди в літературі», «жіноче письмо», «жіноче прочитання», «емансипація». Зацікавився феміністичними проблемами Івана Франка у 80-х роках XIX століття. В цей час автор вивчає роботи Г. Тейлора, чії ідеї рівноправності виринатимуть як у літературознавчих та художніх працях, так і в приватному листуванні письменника. Під впливом есеєя Дж. С. Мілля «Поневолення жінок» Іван Франко разом із Михайлом Павликом планують перекладати цей документ. Іван Франко завжди критично осмислював твори своїх сучасниць, брав участь у справах жіночого товариства, опікувався видавництвом жіночих творів. Прямо чи опосередковано проблема фемінізму звучить у таких його статтях: «Жіноча неволя в руських піснях народних», «Задачі і методи історії літератури», «З останніх десятиліть XIX віку», «Старе й нове в сучасній українській літературі» [5].

Біля джерел українського націоналізму і фемінізму стояв також Микола Міхновський. У своїй брошурі «Самостійна Україна» 1900 року він окреслив

загальні засади ідеології «самостійництва» та проголосив знамените «Україна для українців». Варто звернутися до його проекту Конституції майбутньої самостійної України, який називається «Основний Закон Самостійної України — Спілки народу українського». Важливими у цих законах є статті 11 і 51, у яких сказано: «Всі українці, як чоловіцтво, так і жіноцтво, рівноправні і тільки вони можуть бути допущені до виконання офіційних обов'язків на Вкраїні» (ст. 11); «...право вибирати належиться кожному громадянину чи громадянці, які мають 25 років сповна і живуть у тій самій громаді не менше року» (ст. 51); «Шлюб єсть річ цілком приватна. Ніяка релігія і ніяка власть не може втручатись в шлюбні відносини. Розвід, як і шлюб, залежить від доброї волі заінтересованих осіб і утворюються через просте оголошення події» (ст. 51) [5].

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНИЙ СТАН І ДИНАМІКА ФЕМІНІСТИЧНОГО РУХУ В УКРАЇНІ

3.1. Історія сучасного українського фемінізму

У другій половині 1990-х років жіночий рух в Україні набув популярності. Почали функціонувати регіональні асоціації та клуби, зокрема: Луцька асоціація жінок в агробізнесі, Донецька обласна ліга ділових жінок, Харківський міський центр солідарності жінок творчої орієнтації, Тернопільський Клуб «Відродження нації», Клуб «Дочки-матері» в Сімферополі, Київський театральний клуб «Ізгелік», Ялтинський Клуб ділових жінок. Також на кінці 1990 вже було зареєстровано понад 100 громадських жіночих об'єднань. Виникали жіночі партії: «Жінки України», Всеукраїнська партія жіночих ініціатив, Жіноча наодна партія об'єднана [2].

Український Жіночий рух в перші роки незалежності відрізняється від загальноєвропейського тим, що діє як «сестринство» яке сконцентроване на питаннях актуальних для пост-радянського суспільства і не виносить на основний розгляд глибинну феміністичну перебудову всіх суспільних відносин.

З приходом 2000-х років в Україні розпочинаються активні глобалізаційні процеси, в контексті феміністичного активізму з'являється ніша для так званого «часу фемінізму». У роботі «Між колоніальністю і націоналізмом: генеалогії феміністичного активізму в Україні» цей термін розробляють Ольга Плахотнік та Марія Маєрчик. «Час фемінізму» виникає за межами лінійного часу прогресу і протиставляється «часу нації», який визначається як нагальне, привілююче завдання [16].

У 2007–2010 роках з'являються анархо-феміністична група «Свободна», яка згодом організовує вуличні феміністичні акції, та «Феміністична Офензива», яка проголошує себе жіночо-сепаратистською групою, що діє проти різних форм

дискримінації. Своєю першою важливою місією учасниці груп вважали подолання патріархальної форми влади. Активістки виборювали права на аборт, виходячи на вулицю з гаслами «Вибір жінки цінніший за вашу релігійну мораль», також виступали проти патріархальної та дискримінуючої спільної діяльності церкви та держави з гаслами «Церкві й державі час жити нарізно» [3].

Зусилля жіночого руху відновити політичне значення Міжнародного жіночого дня вперше можна простежити на початку 2000-х років. Найперші кроки в цьому напрямку були спрямовані на підвищення обізнаності про свято та його історію. 2009 рік став переломним для жіночого руху, оскільки це було перше в історії святкування 8 березня, коли жіночі організації вивели своїх учасниць на вулиці міст України таких як Харків, Львів, Чернівці, протестуючи проти існуючої дискримінації і вимагаючи рівних прав. Вперше нову можливість відновити у суспільстві обговорення проблем дискримінації жінок в Україні надало 100-річчя першого святкування Міжнародного жіночого дня в 1911 році [3].

Жіночі та гендерні дослідження в Україні виникли в часи методологічного хаосу в науці. Це дозволило увійти в такі дисципліни як літературознавство та соціологія під час академічного спустошення, спричиненого марксизмом-ленінізмом. Інституційні структури, інтелектуальний клімат та ґрунт, залишені радянською наукою, були далеко не сприятливими для фемінізму. Одна з головних проблем гуманітарних наук виявляється у ідеологічній спрямованості, що диктує чітке національне прагнення дослідження. Спроба уникнути різні етапи розвитку фемінізму у світі та захоплення постмодерном приводять до різниці між академічними дослідженнями та потребами низового жіночого руху задля наздогнання світових темпів феміністичних досліджень.

Зародила академічний фемінізм стаття Соломії Павличко «Чи потрібна українському літературознавству феміністична школа?», яка вказала на необхідність наявності феміністичної методології в соціальних та гуманітарних науках в Україні. Це питання розглядалось як запорака цивілізаційного прогресу. Соломія Павличко стала першою українською речницею академічного фемінізму

протягом десятиліття. Завдяки її працям було виявлено нове західне розвинене та міждисциплінарне наукове поле [1].

У 1990-і роки недоступність класичної літератури з феміністичної та гендерної теорії, відсутність фінансування для участі у міжнародних академічних форумах, інформаційна ізоляція, мовний бар'єр та упередження щодо жіночих проблем в українському академічному середовищі перетворили мету наздогнати західну школу на майже неможливу [15].

Саме Соломія Павличко причетна до розвитку теоретичного напрямку фемінізму, який активно розвивається в українському літературознавстві 90-х років. 1990 року науковиця організує феміністичний семінар в Інституті літератури. Видавництво «Основи», що уло засноване Соломією видає дуже важливі феміністичні праці, такі як «Друга стаття» Сімони де Бовуар та «Сексуальна політика» Кейт Мілет. Статті Соломії Павличко в світових періодиках торкалися не лише жіночих студій як інтерпретаційної стратегії, але й етапів розвитку феміністичного руху в Україні, політичних перспектив України з урахуванням цього руху. Авторка також розкривала тему жіноцтва в українській політиці. Вивчаючи українську феміністичну традицію, Соломія Павличко уважно розглядає концепції Наталі Кобринської, Мілени Рудницької, Софії Русової [1].

Після смерті Соломії Павличко у видавництві «Основи», вийшла праця «Фемінізм» 2002 року. У цій роботі були висвітлені основні напрацювання авторки з данної теми. В інтерв'ю газеті «День» із назвою «Фемінізм – непоганий інструмент, щоб назвати речі своїми іменами» у 1998 році дослідниця зазначала, що фемінізм цікавить її як наукове та інтелектуальне явище, методи якого авторка застосовує до прочитання української літератури [1].

Завдяки Соломії павличко фемінізм з'явився в українському науковому середовищі, як мультиінструмент у культурній, літературній, політичній та соціальній площині.

Із початком 1990-х років в Україні також стартував академічний активізм, що визначався опануванням науковцями різних університетів здобутків західних

феміністичних студій, що згодом вилилося у друк різноманітних праць на цю тему. Серед прикладів феміністичних праць авторок найяскравішими є: монографія «Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму» 2003 року Віри Агеєвої; «Femina Melancholica. Стать і культура в Тендерній утопії Ольги Кобилянської» 2002 року Тамари Гундорової; «Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків» 1999 року Ніли Зборовської. Визначними для сучасної української феміністичної літератури стали твори Оксани Забужко. До таких текстів ми можемо віднести «Польові дослідження з українського сексу» 1996 року, а також «Notre Dame d 'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» 2007 року. Значно на український медіа простір повпливала і журналістка Людмила Таран, яка друкувала різноманітні інтерв'ю з українськими феміністками 1990-х років, а також упорядковувала збірку «Жінка як текст. Емма Андієвська, Соломія Павличко, Оксана Забужко. Фрагменти творчості й контексти» 2002 року [15].

У 2000-х роках відновили та переосмислили свою діяльність жіночі організації, такі як «Союз українок», «Жіноча громада», «Жіноче об'єднання ім. Олени Теліги», створювались нові громадські рухи й організації, які орієнтувались на якісні зміни в законодавстві, місце жінок у політиці. Також розпочалося проведення перших феміністичних вуличних акцій, інформаційних кампаній [3].

За Тамарою Марценюк серед центрів жіночих і гендерних досліджень, що засновані у 1990-х роках, за рівнем і якістю в Україні можна виокремити такі організації як: Харківський центр гендерних досліджень (1994), Одеський науковий центр жіночих досліджень (1994), Всеукраїнський жіночий центр інформації та соціально-економічної адаптації (1995), Київський дослідницький та консультативний Тендерний центр (1996), Київський інститут гендерних досліджень (1999), науково-дослідницький центр «Жінка і суспільство» у Львові (1999) та інші [15].

На початку 2000-х років відбулася спроба створити професійну асоціацію вчених з гендерних досліджень, що свідчило про розгортання та зміцнення цієї

дослідницької спільноти. Визначити те, що гендерні дослідження в Україні ставали справжньою навчальною дисципліною можна по виданню університетських довідників та словника гендерних термінів. До міжнародних організацій, що підтримали дослідження гендерних відносин в Україні можна віднести: Програму рівних можливостей ПРООН, ОБСЄ, МОМ, Британську Раду, Human Rights Watch, Міжнародний фонд «Відродження», Фонд Макартурів, Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьолля в Україні та інші [15].

У 2000-х роках відсутність в Україні масштабних соціологічних досліджень з гендерних питань на державному рівні Тамара Марценюк пояснює як низьке усвідомлення актуальності питання, а також великий розрив між активізмом та академічним фемінізмом.

3.2. Вплив фемінізму на політику гендерної рівності в Україні

Гендерна рівність та її прояви у політичному полі є засадничими складовими сучасного демократичного суспільства. 2011 року Фонд «Демократичні ініціативи» провів опитування громадської думки, та виявив, що громадяни-виборці є більшими прихильниками гендерного паритету, ніж представники політичних партій. Респондентів, які підтримали збільшення представництва жінок в органах місцевої влади було вдвічі більше (47%), ніж опонентів (25%). При цьому чоловіки однаково розподілилися на тих, хто схвалює ідею залучення жінок до політики (34%), і тих, хто її не схвалює (34%), вагалися з відповіддю ще 32% опитаних. Жінки однозначно висловилися за підтримку активної участі жінок у місцевому самоврядуванні (58%), на противагу 17%, які не підтримували цю ідею. Аналіз гендерних стереотипів виборців демонстрував індиферентність більшості громадян стосовно керівних посад політичних партій та об'єднань. На думку людей, лідер партії має бути

наділений певними чеснотами, здібностями та вміннями, ніж бути тільки представником певної статі [33].

Варто відзначити основні заходи, які були вжиті на державному рівні для утвердження гендерної рівності в Україні 2000-х років:

- ухвалення 2005 року Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків»;
- значення в секретаріатах комітетів відповідальних за впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, створення підкомітету з питань гендерної політики;
- проведення парламентських та комітетських слухань, гендерного аналізу керівного складу центральних органів влади;
- поступове впровадження гендерного компоненту у систему шкільної, вищої та післядипломної освіти, включаючи проведення аналізу гендерного компоненту у навчальних програмах, підручниках та посібниках;
- налагоджена взаємодія громадських організації та гендерних експертів з державними органами у написанні державних програм;
- започатковано ініціативи з вдосконалення гендерної статистики, що дозволить аналізувати гендерні перетворення та співвідношення [26].

На сьогодні державну політику у сфері соціального захисту населення, а також питань забезпечення рівних гендерних прав в Україні реалізує Національна соціальна сервісна служба України. До основних завдань служби належить:

- розробка заходів, спрямованих на забезпечення рівності гендерних прав у всіх суспільних сферах;
- підготовка Національного плану дій впровадження гендерної рівності;
- нагляд та узагальнення здобутків державних програм з питань гендерної рівності;
- контроль за дотриманням гендерної рівності у кадрових питаннях органів виконавчої влади;
- навчання держслужбовців з питань забезпечення гендерної рівності;

- підготовка науково обґрунтованих, та затверджених владою пропозицій щодо забезпечення гендерної рівності;
- організація в установленому порядку проведення наукових та експертних досліджень з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- облік випадків дискримінації за гендерною ознакою, внесення пропозицій щодо їх усунення;
- впровадження заходів для скасування дискримінації, виявленої за допомогою гендерно-правової експертизи [18].

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі досліджено історичні передумови зародження феміністичної ідеї у світі. Визначено, що цей культурний феномен проявлявся ще в перших світових цивілізаціях. Виявлено, що в античному світі жінки поступово втрачали свої права, що у часи панування релігії і більш вільного становища жіноцтва повпливало на появу перших офіційних творів протофеміністок. Як висновок - жіноцтво стародавнього світу могло отримувати особливі права чи привілеї тільки будучи дотичним до верхніх прошарків населення, або релігійних установ, питання емансипації жінки розглядалось побічно, свободи надавались задля підкріплення пануючих патріархальних ідеологій.

Проаналізовано еволюцію феміністичного руху у світі, його критику та методології дослідження. Виявлено нерівномірність розвитку феномену, що пов'язана з регіональними особливостями та різноманіттям програм активістського фемінізму. Як висновок ми бачимо, що світова “перша хвиля” фемінізму являла собою емансипаційні процеси у центральній Європі та США. У першій та другій “хвилях” було опущено питання прав жінок кольору шкіри, сексуальності та гендеру. Як наслідок, подальші “хвилі” фемінізму розширили поняття гендеру та вилились у інтерсекційні рухи.

Визначено, що постфемінізм не являє собою окремий рух, а є критичною реакцією на протиріччя та прогалини у фемінізмі і його боротьбу з патріархатом.

Досліджено феміністичний науковий підхід та виявлено, що дана методологія широко використовується у сучасних гуманітарних та соціальних науках. Головною задачею такого підходу є подолання гендерних упереджень шляхом демонстрації людського різноманіття в різних епохах та культурних просторах.

У кваліфікаційній роботі вперше введена спроба проаналізувати прояви фемінізму до XIX століття на теренах України як протофемінізм. Як наслідок знайдено безліч жіночих персоналій, що підтримували принципи рівності статей,

свідомо відмовлялись від стереотипних ролей гендеру, розвивали жіночу освіту, приймали активну участь у розвитку державної політики, війнах та впливали на соціокультурний простір в цілому.

Висвітлено вклад українських культурних діячів у розвиток “жіночого руху” кінця XIX початку XX століття. Виявлено, що найбільше на феномен повпливали такі персоналії як Іван Франко, Наталія Кобринська, Олена Пчілка, Леся Українка, Ольга Кобилянська (та ін.). Основна ідея українського фемінізму визначена як рівні можливості для громадян та громадянок задля здобуття кращого суспільного буття.

Розглянуто стан сучасного українського активістського та академічного фемінізму. Посилаючись на праці Т. Марценюк, О. Плахотнік та М. Маєрчик зроблено висновок, що зі здобуттям незалежності України була зроблена спроба перестрибнути світовий феміністичний досвід та швидко впровадити методологію у невідготовлений академічний простір. Наряду із глобалізаційними процесами в культурному просторі з’явилося поле для чистого “часу фемінізму”, який згодом був об’єднаний із “часом нації”.

Висвітлено ряд програм та установ, що сьогодні сприяють розвитку політики гендерної рівності в Україні. Як приклад наведено статистичні дані з опитування Фонду «Демократичні ініціативи», що стосуються ролі жінок в політиці України, а також висвітлені завдання Національної соціальної сервісної служби України, що спрямовані на реалізацію соціального захисту населення, а також питань забезпечення рівних гендерних прав.

Підсумовуючи дані дослідження треба зазначити, що на думку Т. Марценюк, українське суспільство перебуває на ступіні «другої хвилі» фемінізму. Але завдяки глобалізаційним явищам, для України відкривається можливість накопичення досвіду сусідніх країн і його синтез з місцевими особливостями у кращі сценарії розвитку наукової, соціокультурної та політичної феміністичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агєєва В. П. Інтелектуальна біографія Соломії Павличко. Дух і літера. 2001. № 7-8. С. 248-261. (дата звернення 20.04.2023).
2. Богачевська-Хомяк М., Веселова О.М. жіночий рух в Україні. Електронний ресурс. Енциклопедія історії України: Т. 3 : Е-Й / Редкол.: В.А. Смолій голова та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во Наукова думка, 2005. 672 с. : іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Zhinochy_rukh_v_Ukraini (дата звернення 21.04.2023).
3. Виборець В. Аналіз особливостей сучасного українського фемінізму : автореф. Петрушкевич М.С. докт. Філ. Фаук. Острог, 2020. 63 с. (дата звернення 19.04.2023).
4. Вона написала фемінізм. Гендер в деталях : веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/vona-napisala-feminizm-134141.html> (дата звернення: 21.04.2023).
5. Госовська М. На маргінесах: І. Франко в українському феміністичному дискурсі. Парадигма. 2013. Вип. 7. С. 273-285 (дата звернення 13.04.2023).
6. Гриневич Л.В., Пилипчук О. В. Гендерні дослідження. Енциклопедія Сучасної України. Електронний ресурс. Редкол.: І. М. Дзюба, А.І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-25556> (дата звернення 15.04.23).
7. Гуцало Л. Генеза гендерної рівності у стародавній греції. 2022. Літопис Волині, с.199-204. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.32> (дата звернення 13.04.2023).
8. Енгельс Ф. Походження родини, приватної власності й держави. Київ, 1981. 198 с. (дата звернення 13.04.2023).

9. Жіноча освіта в Україні: історичний огляд. Гендер в деталях: веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/zhinocha-osvita-v-ukraini-istorichniy-oglyad-134122.html> (дата звернення: 15.04.2023).

10. Канонізована феміністками: що ми знаємо про Лесю Українку? Повага : веб-сайт. URL: <https://povaha.org.ua/kanonizovana-feministkamy-scho-my-znajemo-pro-lesyu-ukrajinku/> (дата звернення: 19.04.2023).

11. Козачки. Фольклор про войовничих жінок козацької доби. Гендер в деталях: веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/news/kozachky-folklor.html> (дата звернення: 22.04.2023).

12. Коніцька Г. Теоретико-методологічні основи досліджень феміністських рухів у політиці : автореф. кандидата політ. наук. Львів, 2017.(дата звернення: 05.05.2023).

13. Корнєєва Т.О. Постмодерністський фемінізм, постфемінізм, фемінізм третьої хвилі: проблеми термінології. Магістеріум. Культурологія. 2018. вип. 71. с. 18-24. (дата звернення 10.04.2023).

14. Легета В. Феміністичні погляди Ольги Кобилянської та її героїв. Academia =: веб-сайт. URL: https://www.academia.edu/34725797/Феміністичні_погляди_Ольги_Кобилянської_та_її_героїв (дата звернення: 13.04.2023).

15. Марценюк Т. Гендерні студії в Україні із часів незалежності: чи боїться академічна спільнота фемінізму? Інша оптика: гендерні виклики сучасності. упоряд. В. Агеєва, Т. Марценюк. Київ: Смолоскип. 2019. с. 85-100. (дата звернення 20.04.2023).

16. Між колоніальністю і націоналізмом: генеалогії феміністичного активізму в Україні. Гендер в деталях : веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/mizh-kolonialnistyu-i-natsionalizmom-genealogii-feministichnogo-aktivizmu-v-ukraini-1341124.html> (дата звернення: 05.05.2023).

17. Наталія Кобринська: наша мета – розвій жіночого руху. Повага: веб-сайт. URL: <https://povaha.org.ua/nataliya-kobrynska-nasha-meta-rozvij-zhinochoho-ruhu/> (дата звернення: 21.04.2023).

18. Національна соціальна сервісна служба - Гендерна рівність. Національна соціальна сервісна служба України : веб-сайт. URL: <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist> (дата звернення: 29.04.2023).

19. Нікітенко Н.М., Корнієнко В.В. Анна Ярославна та її автографи на стіні Софії Київської. Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр.К.: Глухів, 2010. вип. 3. с. 93-98. (дата звернення 16.04.2023).

20. Ольга Хоружинська – не серцем вибрана дружина Івана Франка. Український інтерес : веб-сайт. URL: <https://uain.press/blogs/olga-horuzhynska-ne-sertsem-vybrana-druzhyna-ivana-franka-1215437> (дата звернення: 19.04.2023).

21. Павличко С. Марко Вовчок. Фемінізм. Передм. Віри Агеєвої. — К.: Вид-во С. Павличко “Основи”, 2002. 322 с. (дата звернення 13.04.2023).

22. Павличко С. Наталія Кобринська в контексті епохи. Фемінізм. Передм. Віри Агеєвої. К.: Вид-во С. Павличко “Основи”, 2002. 322 с. (дата звернення 13.04.2023).

23. Петришина Л.В. Жіноче питання в діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. редкол.: С. В. Ківалов голов. ред., Л. І. Кормич заст. голов. ред., Ю. П. Аленін та ін.; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2010. вип. 40. с. 498-506. (дата звернення 18.04.2023).

24. Плисківська І.С. Розробка онлайн-журналу про фемінізм “La femme fatale”: кваліф. р. бакалавр спец. журнал. Національний авіаційний університет. Київ. 2022. 46 с. (дата звернення: 05.05.2023).

25. Природа – Ольга Кобилянська, повний текст твору. Бібліотека української літератури УкрЛіб : веб-сайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2470> (дата звернення: 13.04.2023).

26. Прядкіна О.Д. Феміністичний рух як інструмент формування гендерної рівності в Україні: кваліф. р. бакалавр спец. соціолог. Київ. 2020. 66 с.(дата звернення: 05.05.2023).

27. Савенко О.П. Образ княгині Ольги як тип андрогінної жінки в Повісті минулих літ. Закарпатські філологічні студії. 2021. с. 304-307. (дата звернення 16.04.2023).

28. Семеренко М. Як на Волині зародився фемінізм: діяльність Олени Пчілки – захисниці прав жінок. luchanka.info : веб-сайт. URL: <https://luchanka.info/uk/eternal/yak-na-volyni-zarodyvsya-feminizm-diyalnist-oleny-pchilky-zahysnyczi-prav-zhinok> (дата звернення: 19.04.2023).

29. Сікора Л.Т. Феміністичний дискурс творчості Лесі Українки. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія. Сер. : Філологія. Літературознавство. 2012.Т. 200, вип. 188. с. 95-101. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2012_200_188_23 (дата звернення 14.03.2023).

30. Смоляр Л.О. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія. За загальн. ред. Одеса. Астропринт. 1999. 440 с. (дата звернення 20.04.2023).

31. Сухіна Л.М. Рецепція образу Роксолани в українській і зарубіжній літературі XIX–XX століть: магістерська робота. науковий керівник – д-р філ. наук, проф. Вікторія Ігорівна Дмитренко. Кривий Ріг, 2022. 99 с. (дата звернення 13.04.2023).

32. Турган О. Образ Сапфо в модерністському дискурсі. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2021. Vol. IX/1. р. 177–186. DOI: 10.14746/sup.2021.9.1.15. (дата звернення 14.04.2023).

33. Участь жінок у політиці та процесі прийняття рішень в Україні. стратегії впливу - український жіночий фонд. Український Жіночий Фонд : веб-сайт. URL: <https://uwf.org.ua/uchast-zhinok-u-politiczi-ta-proczesi-prijnyattyu-rishen-v-ukraïni-strategii-vplivu/> (дата звернення: 20.04.2023).

34. Фіалко О.Є. Чи воювали скіфські амазонки? Магістеріум. Археологічні студії. 2015. вип. 60. 35 с. (дата звернення 16.04.2023)

35. Це зробила вона: Євпраксія Мстиславівна. Це Зробила Вона : веб-сайт. URL:

https://zrobilavona.povaha.org.ua/?_search=Євпраксія%20Мстиславівна#btns

(дата звернення: 06.04.2023).

36. Четверта хвиля фемінізму?. Гендер в деталях : веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/feministichniy-ruh/chetverta-hvilya-feminizmu-134048.html> (дата звернення: 16.04.2023).

37. Швець А. Жінка з хистом Аріадни: Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах: монографія. Інститут Івана Франка НАН України; Лекторій СУА з жіночих студій УКУ; ВГО «Союз Українок». Львів, 2018. 752 с. Серія «Літературознавчі студії»; вип. 23. ISBN 966-02-2625-X серія ISBN 978-966-02-8522-4 вип. 23. (дата звернення 18.04.2023).

38. Шевченко, З. В. Постфемінізм. Словник гендерних термінів 2016. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. Відновлено з: <http://a-zgender.net/ua/postfeminizm.html> (дата звернення 10.04.23).

39. Як фемінізм очищає науку від упереджень та сліпих плям. Гендер в деталях : веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/feminism-and-science.html> (дата звернення: 20.04.2023).

40. Amyrose G.M. «Fraught Relations in the Letters of Laura Cereta: Marriage, Friendship, and Humanist Epistolarity.» *Renaissance Quarterly*. Vol. 62, No. 4 2009. p. 1098-1129. 32 p. (date of access: 21.04.2023).

41. Armbuster H. Feminist Theories and Anthropology. Polylog literature review essay. content 6. 2005. URL: <https://lit.polylog.org/2/eah-en.htm> (date of access: 21.04.2023).

42. Blundell S. Women in ancient greece. 1995. Google Books. URL: https://books.google.hu/books/about/Women_in_Ancient_Greece.html?id=IppqYPwAACAAM&redir_esc=y (date of access: 04.04.2023).

43. De Pizan C. *The Book of the City of Ladies*. 1405. Trans. Rosalind Brown-Grant. London: Penguin, 1999. Print. 336 p. (date of access: 08.04.2023).
44. Defending the double monastery: gender and society in early medieval europe. *Medievalists.net*. URL: <https://www.medievalists.net/2011/09/defending-the-double-monastery-gender-and-society-in-early-medieval-europe/> (date of access: 08.04.2023).
45. Diab K. The Egyptian roots of feminism. *World News Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/opinions/2017/2/3/the-egyptian-roots-of-feminism> (date of access: 02.04.2023).
46. Eileen H. Botting and Sarah L. Houser. Drawing the Line of Equality: Hannah Mather Crocker on Women's Rights. *The American Political Science Review*. Vol. 100. No. 2. May, 2006. p. 265-278. Published by: American Political Science Association Stable. URL: <http://www.jstor.org/stable/27644349> Accessed: 11-05-2016 11:32 UTC (date of access: 06.04.2023).
47. Faith M.M. Odhiambo T. *History of Feminism*. 2022. 45 p. DOI:10.13140/RG.2.2.29497.03688 License CC BY 4.0 (date of access: 19.04.2023).
48. Feminism from ancient Rome to the women's march. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/story/feminism-from-ancient-rome-to-the-womens-march> (date of access: 05.04.2023).
49. Gould J. *Law, Custom and Myth: Aspects of the Social Position of Women in Classical Athens*. 1980. p. 38 - 59. (date of access: 04.04.2023).
50. Groag S.B. Christine de Pizan in her study. *OpenEdition Journals*. URL: <https://doi.org/10.4000/crm.3212> (date of access: 06.04.2023).
51. Hafford W. B. Magnificent with jewels: Puabi queen of Ur. *Academia.edu - Share research*. URL: https://www.academia.edu/22292563/Magnificent_with_Jewels_Puabi_Queen_of_Ur (date of access: 02.04.2023).
52. Hutton R. *the witch: a history of fear, from ancient times to the present*. 2017. New Haven, London: Yale University Press. p. 147–211. (date of access: 08.04.2023).

53. Mesopotamian women (chapter 2) - women's writing of ancient mesopotamia. Cambridge Core. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/womens-writing-of-ancient-mesopotamia/mesopotamianwomen/0FA317C9BEB88A3DBDA3C408F9D67AB5> (date of access: 03.04.2023).

54. Murcott S. The first Buddhist Women: Translation and Commentaries on the Therigatha. 1991 - 219 p. (date of access: 02.04.2023).

55. Rampton M. Four waves of feminism 2015. Pacific University. URL: <https://www.pacificu.edu/magazine/four-waves-feminism> (date of access: 06.04.2023).

56. Rigby S.H. The Body Politic in the Social and Political Thought of Christine de Pizan (Abridged Version) Part II: Social Inequality and Social Justice 1. OpenEdition Journals. URL: <https://journals.openedition.org/crmh/13136> (date of access: 06.04.2023).

57. Suetonius. Life of Caligula. The Lives of the Twelve Caesars. URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/suetonius/12caesars/caligula*.html (date of access: 04.04.2023).

58. Showden C.R. Feminist Sex Wars. The Wielely Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies 2016. p. 206 - 210. (date of access: 21.04.2023).

59. Ten women of the protestant reformation. World History Encyclopedia. URL: <https://www.worldhistory.org/article/1964/ten-women-of-the-protestant-reformation/> (date of access: 08.04.2023).

60. The fourth wave of feminism. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/feminism/The-fourth-wave-of-feminism> (date of access: 05.04.2023).

61. The second wave of feminism. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/feminism/The-second-wave-of-feminism> (date of access: 05.04.2023).

62. The third wave of feminism. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/feminism/The-third-wave-of-feminism> (date of access: 05.04.2023).

63. Undheim S. Borderline virginities: sacred and secular virgins in late antiquity. London; New York: Routledge, 2018. p. 224. (date of access: 06.04.2023).

64. Walters S.D. Pleasure and Danger: Sexual Freedom and Feminism in the Twenty-First Century. *Signs*. Volume 42. 2016. p. 45 - 52. (date of access: 21.04.2023).

65. Zainab B. Women of Babylon: Gender and Representation in Mesopotamia. 2001. 224 p. (date of access: 29.03.2023).